केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

संसदः अधिनियमेन स्थापितः,

राष्ट्रिय-मूल्याङ्कन-प्रत्यायन-परिषदा 'ए++' श्रेण्यां प्रत्यायितः,

नवदेहली

Central Sanskrit University

Established by an Act of Parliament

Accredited with 'A++' Grade by NAAC

New Delhi

द्विवर्षीय-शिक्षाशास्त्रि-पाठ्यक्रमः

(2026-27 शैक्षिकसत्रादारभ्य)

(एन.सी.टी.ई. पाठ्यचर्यानुरूपं संशोधितम्)

TWO YEAR SHIKSHA-SHASTRI SYLLABUS

(2026-27 Academic Session onwards)

(Revised as per NCTE Curriculum Framework)

पाठ्यक्रमस्य विवरणम्

प्रथमसत्रार्द्धम्

शिक्षाशास्त्री

प्रथमसत्रार्द्धम्

पाठ्यक्रमस्य विवरणम्

क्र.सं Sl.No.	पाठ्यक्रमप्रकाराः Type of Course	सैद्धान्तिकपत्राणि Theory Papers	सैद्धान्तिकाङ्काः Theoretical Marks	सततसमग्र-मूल्याङ्कनाङ्काः Continuous Comprehensive Evaluation (CCE) Marks	पूर्णाङ्काः Total Marks	श्रेयोऽङ्काः Credits	होराः Hours
अनिवार्यपत्राणि (Compulsory Papers)							
1	Foundation	दार्शनिकपरिप्रेक्ष्ये ज्ञानं पाठ्यचर्या च	60	40	100	04	64
2	Foundation	बाल्यावस्था विकासश्च	60	40	100	04	64
3	Foundation	समसामयिकभारतं शिक्षा च	60	40	100	04	64
4	Skill	संस्कृतशिक्षणम्	60	40	100	04	64
5	Elective/ Optional	आधुनिकं भाषा/ विषय-शिक्षणम् :- हिन्दी/ ओडिआ/ मलयालम्/ डोगरी/बाङ्गला/ कन्नड/ मराठी/ सामाजिक विज्ञान–शिक्षणम्/ Teaching of English	30	20	50	02	32
		Total	270	180	450	18	288
प्रायोगिकम् (Practical's)							
1	Skill	व्यावसायिकदक्षतोन्नयनम् Enhancing Professional Capacities (EPC-02)	-	50	50	02	32
				Grand Total	500	20	288+32 =320

शिक्षाशास्त्री
प्रथमसत्रार्द्धपाठ्यक्रमः

श्रेयोऽङ्काः (Credits) - 18 + 2 = 20

पूर्णाङ्काः - 450 + 50= 500

पत्रसंख्या	पत्रनाम	पूर्णाङ्काः	श्रेयोऽङ्काः
प्रथमं पत्रम् -	दार्शनिकपरिप्रेक्ष्ये ज्ञानं पाठ्यचर्या च	100	04
द्वितीयं पत्रम् -	बाल्यावस्था विकासश्च	100	04
तृतीयं पत्रम् -	समसामयिकभारतं शिक्षा च	100	04
चतुर्थं पत्रम् -	संस्कृतशिक्षणम्	100	04
पञ्चमं पत्रम् -	हिन्दी/ओडिआ/मलयालम्/डोगरी/बाङ्गला/कन्नड/मराठी/ सामाजिक-विज्ञान-शिक्षणम्/ English Teaching	50	02
	➢ व्यावसायिकदक्षतोन्नयनम्	50	02
	आहत्य -	500	20

प्रथमं पत्रम्
दार्शनिकपरिप्रेक्ष्ये ज्ञानं पाठ्यचर्या च

श्रेयोऽङ्काः- ४
अङ्काः- १०० (६०+४०)
६४- होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. दार्शनिक-सांस्कृतिक-परम्पराणामाधारेण उदीयमानभारतीयसमाजस्य आदर्शानां मूल्यानां च अवगमने सामर्थ्यं सम्पादयेयुः।
2. भारतीयशिक्षायाः बहुमुखिविकासस्य दार्शनिकविषयाणाञ्च अवबोधे समर्थाः भवेयुः।
3. शिक्षायाः भारतीयदार्शनिकमूल्यानामवगमने समर्थाः जायेरन्।
4. ज्ञानस्य संकल्पनां तन्निर्माणप्रक्रियाञ्च अवगन्तुं पारयेयुः।
5. ज्ञानस्य विविधपक्षान्, ज्ञान-अनुशासन-विषयाणां पारस्परिकसम्बन्धं च ज्ञातुं शक्नुयुः।
6. पाठ्यक्रमनिर्माणस्य, विकासस्य, मूल्याङ्कनस्य च सिद्धान्तान् अवगन्तुं प्रभवेयुः।
7. पाठ्यक्रमरूपरेखायाः अवधारणायाः आवश्यकतायाश्च अवगमनेन साकं पाठ्यचर्यायाः, पाठ्यक्रमस्य च भेदमवगच्छेयुः।
8. प्राच्यपाश्चात्यदार्शनिकानां परिचयं प्राप्नुयुः।

पाठ्यक्रमांशाः -

अन्वितिः - 1 शिक्षायाः प्रकृतिः दर्शनं च

1.1. शिक्षायाः अर्थः, परिभाषा प्रकार्याणि च।

1.2. शिक्षायाः उद्देश्यानि-वैयक्तिकं, सामाजिकं, राष्ट्रियम्, अन्ताराष्ट्रियञ्च।

1.3. भारतीयदर्शनस्य सङ्कल्पना - आस्तिकदर्शनं नास्तिकदर्शनञ्च।

1.4. पाश्चात्यदर्शनस्य सङ्कल्पना - आदर्शवादः, प्रयोजनवादः, प्रकृतिवादः, यथार्थवादश्च।

अन्वितिः - 2 शैक्षिकचिन्तकाः

2.1.भारतीयचिन्तकाः - चाणक्यः, आदिशङ्कराचार्यः, स्वामिदयानन्दः, रवीन्द्रनाथठाकुरः, महात्मागान्धी, स्वामिविवेकानन्दः, महर्षिः अरविन्दः, जे. कृष्णमूर्तिः, सावित्री बाई फुले च।

2.2. पाश्चात्यचिन्तकाः - प्लेटो, रूसो, पेस्टालॉजी, जॉनड्यूवी च।

अन्वितिः - 3 ज्ञानस्य प्रमुखसंकल्पनाः

3.1.भारतीयज्ञानसंकल्पना तथा ज्ञानप्राप्तेः उपायाः।

3.2. ज्ञानस्य स्रोतांसि- ज्ञातुः ज्ञेयस्य च ज्ञानसंक्रमणे ज्ञाननिर्माणे च सापेक्षभूमिका।

3.3. ज्ञानस्य विविधपक्षाः- मूर्तं निरपेक्षं च, सैद्धान्तिकं व्यावहारिकं च, सान्दर्भिकं पाठाधारितं च।

3.4. संस्कृतिः ज्ञानं च- ज्ञाने संस्कृतेः भूमिका।

अन्वितिः - 4 पाठ्यचर्यायाः सम्प्रत्ययात्मकरूपरेखा

4.1. पाठ्यचर्या - अर्थः, प्रकृतिः, तस्याः सङ्घटनात्मकघटकाः च, पाठ्यचर्यापाठ्यक्रमयोः भेदः।

4.2 पाठ्यचर्यायाः प्रक्रिया, पाठ्यचर्यासिद्धान्तस्य विभिन्नोपागमाः च - उत्पादरूपेण पाठ्यक्रमः, प्रक्रियारूपेण पाठ्यक्रमः, सहभागितामूलकोपागमः।

4.3. पाठ्यचर्यारचनायाः प्रतिमानानि - विषयकेन्द्रितरचना, छात्रकेन्द्रितरचना, समस्याकेन्द्रितरचना च।

4.4. पाठ्यचर्यायाः निर्माणसिद्धान्ताः।

Paper- 1

Knowledge and Curriculum in Philosophical Perspectives

Credits:- 4

Marks:- 100 (60+40)

Hours:- 64

COURSE OBJECTIVES:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to:

1. Develop understanding of the Ideals and Values of Emerging Bhartiya Society based on Philosophical and Cultural Traditions.
2. Acquire Philosophical understanding about the dynamics of Bhartiya Education.
3. Understand the Philosophical foundations of Education.
4. Develop an understanding of the concept of knowledge and its construction.
5. Know and relate the various facets of knowledge and the relationship between knowledge, discipline and subject.
6. Develop an understanding of the concept & need of curriculum, its determinants and principles of construction, development and evaluation of curriculum.
7. Understand the Concept and Need of Curriculum Frameworks as well as differentiating curriculum framework, curriculum and syllabus.
8. Become familiar with Bhartiyaa and Western philosophers.

Unit- 1 Nature and Philosophy of Education

1.1 Education - Meaning, Definition and function.

1.2 Aims of Education - Individual, Social, National and International.

1.3 Concept of Bhartiya Philosophy - Astika and Nastika.

1.4 Concept of Western Philosophy - Idealism, Pragmatism, Naturalism and Realism.

Unit- 2 Educational Thinkers

2.1 Bhartiyaa Thinkers - Chanakya, Adi Shankaracharya, Swami Dayananda, Rabindranath Tagore, Mahatma Gandhi, Swami Vivekananda, Maharshi Aurobindo, J. Krishnamurti and Savitri Bai Phule.

2.2 Western Thinkers - Plato, Rousseau, Pestalozzi and John Dewey.

Unit- 3 Key Concepts of Knowledge

3.1 Bharatiya concept of Knowledge and Methods of acquiring Knowledge.

3.2 Sources of Knowledge. Relative roles of the Knower and the Known in knowledge transmission and construction.

3.3 Different facets of knowledge - Concrete and Absolute, Theoretical and Practical, Contextual and Textual.

3.4 Culture and Knowledge, Role of Culture in Knowing.

Unit -4 Conceptual Framework of Curriculum

4.1 Curriculum - Meaning, nature and its organizing curriculum components. Distinction between Curriculum and syllabus.

4.2 Principles of curriculum construction.

4.3 Curriculum Design Models - Discipline Centered Design, Learner Centered Design and Problem Centered Design.

4.4 Curriculum process and different ways of approaching curriculum theory - Curriculum as product, Curriculum as process, Participatory approach.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मिश्रः, लोकमान्यः - भारतीयाः शिक्षाशास्त्रिणः, मृगाक्षीप्रकाशनम्, गोमतीनगरम्, लखनऊ ।
2. शर्मा, कुलदीपः - भारतीयं शिक्षादर्शनम्, जगदीश संस्कृत-पुस्तकालयः, जयपुरम्
3. डा. रामचन्दुल बालाजी - दार्शनिकी शिक्षाधारा, श्रीसोमनाथसंस्कृतयुनिवर्सिटी साहू,
4. सोमनाथः - शिक्षायाः दार्शनिकाधाराः, जगदीश संस्कृत-पुस्तकालयः, जयपुरम्
5. द्विवेदी, देवीप्रसादः - प्राच्यशिक्षादर्शनम्, 2/811, विनयखण्ड, गोमतीनगरम्, लखनऊ ।
6. द्विवेदी, देवीप्रसादः - शिक्षायाः सिद्धान्तः, 2/811, विनयखण्ड, गोमतीनगरम्, लखनऊ ।
7. मिश्रः, रमाकान्तः- भारतीयशिक्षादर्शनम्, चौखम्बा पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली।
8. मिश्रः, रमाकान्तः - शिक्षायां दार्शनिकवादाः, चौखम्बा पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली।
9. पात्रः, वृन्दावनः - धार्मिकस्रोतस्तु शिक्षादर्शनम्, दिव्य प्रकाशन, भुवनेश्वर
10. हरिचन्दन, विद्याधर - भारतीयदर्शनेषु शिक्षा, भारतीय बुक कार्पोरेशन, दिल्ली ।
11. सिकरवारः प्रेमसिंहः- शिक्षायाः दार्शनिकसामाजिकाधाराः,जयपुरम् ।
12. झा, नगेन्द्र - वैदिक शिक्षा पद्धति एवं आधुनिक शिक्षा पद्धति, वेङ्कटेश प्रकाशन, नई दिल्ली।
13. मिश्र, भास्कर - वैदिक शिक्षा मीमांसा, ईस्टर्न बुक लिंकर्स, चन्द्रावल, दिल्ली।
14. Aggarwal J. C. (1998). Theory and principles of education, Philosophical and
15. Saluja, Chand kiran,(2024), Shiksyah Darshnikshutrani, SSP, NewDelhi.
16. Banks, J. A. (1996), Cultural diversity and education: Foundations curriculum and teaching (4th ed.) Boston: Alynand, Becon.
17. Brubacher, John S.; (1969) Modern Philosophies of education, Tata McGraw-
18. Hill, Publishing Company Pvt LTD, New Delhi.
19. Bruner, J.S. (1996), The Culture of education. Cambridge, M.A.: Harvard University Press.
20. Chaube. S. P. (1988). Bhartiya and Western Educational Philosophies, Agra: Vinod Pustak Mandir.
21. MHRD, Gov. of India (1992), National policy on education (revised) New Delhi.
22. NCERT (1961).New Trends in Secondary education. N.C.E.R.T. New Delhi.
23. NCERT.(2005). National curriculum framework. NCERT.
24. NCERT.(2006a). Position paper-National focus group on education with special needs (NCF2005). New Delhi: NCERT.
25. NCERT.(2006b). Position paper-National focus group on gender issues in the curriculum (NCF 2005).NCERT.
26. Peters, R.S. (ed), (1975). The Philosophy of education. Oxford University Press, London.
27. Taneja, V. R. (2003). Educational Thoughts and Practice. New Delhi: Sterling Publishers.
28. UNESCO.(1989). UN convention on the rights of the child.UNESCO.
29. Venkataih, N (1993). Curriculum Innovations for 2000, New Delhi: Ashish Publishing House.

द्वितीयं पत्रम्
बाल्यावस्था विकासश्च

श्रेयोऽङ्काः– ४

अङ्काः - १०० (६०+४०)

६४ होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. प्राच्यपाश्चात्यदृष्ट्या शैक्षिकमनोविज्ञानम् अवगच्छेयुः।
2. छात्राध्यापकाः विकासस्य अवधारणाः, सिद्धान्तान् चावगन्तुं सामर्थ्यं सम्पादयेयुः।
3. अधिगन्तृरूपेण बालकस्य विकासं ज्ञातुं मनोविज्ञानस्य प्रयोगे समर्थाः स्युः।
4. मनोविज्ञान-शिक्षामनोविज्ञानयोः विभिन्नतायाः अवगमने योग्याः भवेयुः।
5. मानवविकासस्य विविधपक्षान् सिद्धान्तान् च अवगन्तुं प्रभवेयुः।
6. छात्राध्यापकाः किशोराणां प्रकृतिं, समस्यां, तत्सम्बद्धान् विविधविषयान् चावगन्तुं समर्थाः भवेयुः।
7. बुद्धेः मानसिकप्रक्रियां विभिन्नसिद्धान्तान् च ज्ञातुं शक्नुयुः।
8. व्यक्तित्वस्य प्रकृतेः अवबोधं, मानसिकस्वास्थ्यस्य मानसिकारोग्यस्य च महत्त्वं जानीयुः।

पाठ्यक्रमांशाः -

अन्वितिः - 1 वृद्धिविकासयोः मनोविज्ञानम्

1.1. मनोविज्ञानस्यार्थः, प्रकृतिः, क्षेत्राणि च।

1.2. अभिवृद्धि-विकासयोः सम्प्रत्ययः।

1.3. बाल्यावस्थायां किशोरावस्थायाञ्च मानवस्य संज्ञानात्मकः. शारीरिकः, सामाजिकः, सांवेगिकः, नैतिकश्च विकासः।

1.4. अभिवृद्धिविकासयोः प्रभावयन्ति कारकाणि - आनुवंशिकता - पर्यावरण-मनोसामाजिक-आर्थिक-कारकाणि।

1.5. मानवविकासस्य पञ्चकोशात्मकः सम्प्रत्ययः।

अन्वितिः- 2 संज्ञानात्मकप्रक्रियाः

2.1. संवेदनायाः सम्प्रत्ययः, अवबोधः, सम्प्रत्ययनिर्माणम्, अवधानम्, समस्यासमाधानं च।

2.2. चिन्तनप्रकाराः - अभिसारिचिन्तनं, अपसारिचिन्तनं, सृजनात्मकचिन्तनं च।

2.3. अधिगन्तृषु सृजनात्मकचिन्तनस्य विकासः।

2.4. स्मृतिः - सूचनानां संस्करणम्, प्रभाविस्मरणक्षमतायाः विकासाय व्यूहाः।

अन्वितिः - 3 बुद्धिः व्यक्तित्वं च

3.1. बुद्धेः सम्प्रत्ययः, मापनं सिद्धान्ताश्च – बिने, गिलफोर्ड, गार्डनर, स्पीयरमैन च।

3.2. बुद्धेः भारतीयसम्प्रत्ययः - भगवद्गीतानुसारं, तर्कसङ्ग्रहानुसारं च।

3.3. व्यक्तित्वम् - सम्प्रत्ययः, प्रकाराः, सिद्धान्ताः, मापनं च।

3.4. व्यक्तित्वस्य भारतीयसम्प्रत्ययः - भगवद्गीतायाः, आयुर्वेदस्य, विदुरस्य, चाणक्यस्य च अनुसारम्।

अन्वितिः - 4 मानसिकस्वास्थ्यम् आरोग्यं च

4.1. मानसिकस्वास्थ्यम् अर्थः, सम्प्रत्ययः, सिद्धान्तश्च। मानसिकस्वास्थ्यम् आरोग्यं च प्रभावयन्ति कारकाणि।

4.2. उत्तममानसिकस्वास्थ्यस्य विकासः, मानसिकरूपेण स्वस्थशिक्षकस्य वैशिष्ट्यानि।

4.3. वैय्यक्तिकं पर्यावरणात्मकम् आरोग्यम्, परिवारस्य विद्यालयस्य च स्वास्थ्यम्।

4.4. मानसिकस्वास्थ्यस्य प्रोत्साहनाय मातापितृणां, शिक्षकस्य, समाजस्य च भूमिका।

Paper - 2

CHILDHOOD AND GROWING UP

Credit-04

Marks-100 (60+40)

Hours-64

COURSE OBJECTIVES:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to: -

1. Understand educational psychology from an Eastern and Western perspective.
2. Student teachers should be able to understand the concepts and principles of development.
3. Be able to use psychology to understand the understanding child development from the perspective of learning.
4. Be competent in understanding the differences between psychology and educational psychology.
5. Be able to understand various aspects and principles of human development.
6. Student-teachers should be able to understand the nature, danger, and variety of issues involving adolescents.
7. Be able to understand the mental processes of the intellect and various theories.
8. Understand the nature of personality and the importance of mental health and hygiene.

COURSE CONTENT:

Unit – I Psychology of Growth and Development

1.1. Meaning, nature and scope of Psychology.

1.2. Concept of growth and development.

1.3. Characteristics of human development - Physical, Cognitive, Social, Emotional and Moral Development with special reference to Childhood and Adolescence.

1.4. Factors affecting Growth and Development – Heredity and Environment, Psycho-socio-economic factors.

1.5. Concept of Pancha kosha for development.

Unit - 2 Cognitive Process:

2.1. Concepts of sensation, perception, concept formation, attention, and problem solving.

2.2. Thinking-types. Convergent thinking, Divergent thinking and Creative thinking.

2.3. Developing Creative thinking in learners.

2.4. Memory - Information processing, Strategies for improving effective memorization.

Unit - 3 Intelligence and Personality:

3.1. Concept and Theories of intelligence (Binet, Guilford, Gardner, Spearman) and its measurement.

3.2. Bhartiya Concept of intelligence According to the Bhagavad Gita and Tarkasangraha.

3.3. Concept Types and Theories and of personality and its measurement.

3.4. Bhartiya Concept of Personality: According to Gita, Ayurveda, Vidur and Chanakya.

Unit - 4 Mental Health and Hygiene

4.1. Meaning, Concept and Principles. Factors affecting Mental Health and Hygiene.

4.2. Development of Good Mental Health, Characteristics of Mentally Healthy teacher.

4.3. Personal and environmental hygiene, Family and school health.

4.4. Role of the parents, teacher and society in fostering Mental Health.

सन्दर्भग्रन्था: (Reference Books)

1. मिश्रः, लोकमान्यः आधुनिकं शिक्षामनोविज्ञानम्, मृगाक्षीप्रकाशनम्, 5/113, विरामखण्ड, गोमतीनगरम्, लखनऊ
2. सिंहः फतेहः; शिक्षामनोविज्ञानम्, आदित्यप्रकाशनम्, जयपुरम्
3. वि. पद्ममित्रश्रीनिवासः, शिक्षायाः मनोवैज्ञानिकाधाराः, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, जयपुर
4. डा. नारायणवैद्यः; अधिगमप्रकाशनम्, मान्यताप्रकाशनम्, नई दिल्ली
5. मित्तल, सन्तोष एवं मित्तल, दीपशिखा, वालविकास एवं परिवारिक सम्वन्ध, यूनिवर्सिटी वुक हाउस, जयपुर
6. शिक्षा मनोविज्ञान, अरुण कुमार सिंह, मोतीलाल, बनारसीदास,
7. शिक्षा मनोविज्ञान की रूपरेखा, मालती सारश्वत, आलोक प्रकाशन, इलाहाबाद
8. जे., भानुमूर्तिः, अधिगमस्य मनोवैज्ञानिकाधारः, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, भोपालपरिसरः, भोपालम्
9. तिवारी, नीलाभः, जैनः, नितिनश्च, भारतीयशिक्षामनोविज्ञानम्, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थान भोपाल-परिसर
10. तिवारी, नीलाभः, शिक्षामनोविज्ञानम्, सन्दर्भ प्रकाशन, भोपाल
11. मंगल, एस.के., शिक्षा मनोविज्ञान, प्रकाशब्रदर्स, लुधियाना
12. सुलैमान, मुहम्मदः उच्चतर शिक्षामनोविज्ञान, मोतीलाल बनारसीदास, नई दिल्ली
13. गुप्ता, एस.पी., उच्चतर शिक्षा मनोविज्ञान, शारदा पुस्तक भवन, यूनिवर्सिटी रोड, इलाहावाद
14. Childhood and Growing, Up by S.K. Mangal and Shubhra Mangal:, Publisher- phi learning limited, Delhi.
15. Mangal, SK (2008), Advanced Educational Psychology, Prentice -Hall of India, Private limited, New Delhi.
16. Mangal, S.K. (2008), Shiksha Manovigyan, Prentice – Hall of India, Private limited, New Delhi.
17. Mathur S.S. (2005)Shiksha Manovigyan, Agarwal Publication, New Delhi.
18. Agrawal, A. (2010) A Study of Frustration Tolerance, Publication, Sahitya Sadan, Kanpur
19. Santrock, John W(2007) Educational Psychology, 2nd edition, TATA McGraw-Hill Publishing Company Limited, New Delhi.
20. Santrock, John W(2005),Psychology :Essentials, Updated Second edition, TATA McGraw-Hill Publishing Company Limited, New Delhi.
21. Singh, A.K (2011), Shiksha Manovigyan, Bharti Bhawan, New Delhi.
22. Chauhan S. S (1988), Advanced Educational Psychology, Vikas Publishers, Delhi.
23. Pandey, K. P, (1988), Advanced Educational Psychology, Second Edition, Vishwavidyalaya Prakashan, Varanasi.
24. Childhood and Growing up | Deen Dayal Upadhyaya Gorakhpur University, Gorakhpur, Universities, by Reeta Chauhan

तृतीयं पत्रम्
समसामयिकभारतं शिक्षा च

श्रेयोऽङ्काः - ४

अङ्काः - १०० (६०+४०)

६४ - होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. भारतस्य शैक्षणिकवैभवस्य विषये परिचिताः स्युः ।
2. साम्प्रतिकशिक्षायां पूर्वप्रचलितशिक्षाव्यवस्थायाः प्रभावम् अवगच्छेयुः ।
3. भारते सामुदायिकशिक्षानिमित्तं नीतेः संरचनाविषये अवगच्छेयुः।
4. स्वातन्त्र्यात्पूर्वकालिकशैक्षिकविषयाणां प्रभावः समसामयिकविषयेषु नीतिषु कथं भवतीति अवगच्छेयुः।
5. भारतीयशिक्षाव्यवस्थायाः भाषामाध्यमस्य पाठ्यचर्यादीनां विषये ज्ञानं सम्पादयेयुः ।
6. पाश्चात्त्य-औपनिवेशिकशिक्षाव्यवस्थायाः प्रभावं जानीयुः ।
7. राष्ट्रियशिक्षाव्यवस्थायाः कृते समकालीनप्रयत्नानां विषये परिचिताः भवेयुः ।
8. भारतीयशिक्षाऽऽयोगानां, पूर्वशिक्षानीतीनां, नवशिक्षानीतीनां च विषये ज्ञानं सम्पादयेयुः ।

पाठ्यक्रमांशाः –

अन्वितिः – 1 भारते शिक्षायाः विकासः (स्वातन्त्र्यात् पूर्वम्)

1.1 प्राचीनभारतस्य (वेदपुराणकालस्य) विशेषसन्दर्भे भारतस्य शैक्षिकवैभवम्- सम्प्रत्ययः, प्रकृतिः, उद्देश्यं, पाठ्यक्रमाः च ।

क.गुरुकुलानि- वेदव्यासः, वशिष्ठः, विश्वामित्रः, सान्दीपनी, कण्वः, उद्दालकः, द्रोणाचार्यश्च।

ख.विधिः- श्रवणं, मननं, निदिध्यासनं, शास्त्रार्थः, व्यावहारिकप्रशिक्षणं च ।

ग.सर्वाङ्गीणविकासाय पाठ्यक्रमः।

1.2 बौद्धकालः - नालन्दा, तक्षशिला, विक्रमशिला, वल्लभी

1.3 मध्यकालीनशिक्षायाः द्वे समानान्तरव्यवस्थे -

अ. हिन्दुशिक्षाव्यवस्था - पाठशालाः, मठाः, गुरुकुलानि च ।

ब. मुस्लिमशिक्षाव्यवस्था - मकतब, मदरसा च ।

1.4 पाश्चात्त्य-औपनिवेशिकशिक्षाव्यवस्था – चार्टर अधिनियमः, मैकाले मिनिट्स, वुड डिस्पैच, हन्टर आयोगः च ।

1.5 राष्ट्रियशिक्षायै समकालिकप्रयासः- आर्यसमाजगुरुकुलम् - 1902, शन्तिनिकेतनम् - 1905, राष्ट्रियशिक्षापरिषद् बंगाल (यादवपुरविश्वविद्यालयस्य अनन्तरम्) -1906, सत्यवादिवनविद्यालयः -1909, काशीहिन्दूविश्वविद्यालयः-1916, गुजरातविद्यापीठम् - 1920, तिलकमहाराष्ट्रविद्यापीठम् - 1921, वर्धाशिक्षायोजना-1936.

अन्वितिः - 2 भारते शिक्षाऽऽयोगानां परिचयः

2.1. विश्वविद्यालयशिक्षाऽऽयोगः - 1948-49

2.2. माध्यमिकशिक्षाऽऽयोगः - 1952-53

2.3. संस्कृतशिक्षाऽऽयोगः - 1956-57

2.4. शिक्षाऽऽयोगः - 1964-66

2.5. राष्ट्रियशिक्षानीतिः - 1968, 1986, 1992, 2020

2.6. आचार्यराममूर्तिसमितिः -1990

2.7. यशपालसमितिः - 2009

2.8. राष्ट्रियज्ञानाऽऽयोगः (NKC) - 2006-2009

अन्वितिः -3 संवैधानिकप्रावधानानि शिक्षाभिकरणानि च

3.1. संवैधानिकप्रावधानानि- अनुच्छेदाः – 21ए, 28, 29, 30, 45, 46, 350 ए, आर.टी.ई.अधिनियमः- 2009

3.2. भारतसर्वकारस्य उपक्रमाः- सर्वशिक्षाभियानम्, राष्ट्रियमाध्यमिकशिक्षाभियानम्, समग्रशिक्षा।

3.3. शिक्षाभिकरणानि- एन.आई.ओ.एस., एन.सी.ई.आर.टी., एस.सी.ई.आर.टी., यू.जी.सी. एन.सी.टी.ई. च।

3.4. एन.सी.एफ.- 2005, एन.सी.एफ. - एस.ई - 2023.

अन्वितिः - 4 शिक्षायाम् उपक्रमः प्रवृत्तिः च

4.1. विद्यालयीयशिक्षायाः विभिन्नव्यवस्थाः – राज्य बोर्ड, सी.बी.एस.ई, आई.सी.एस.ई., भारतीयशिक्षाबोर्ड।

4.2. सेवापूर्वशिक्षकप्रशिक्षणस्य रूपान्तरणम् - आई.टेप.

4.3. सेवारतशिक्षकप्रशिक्षणम् - सी.पी.डी., एन.एम.एम., संकाय-आगमनकार्यक्रमः, पुनश्चर्यापाठ्यक्रमः, अल्पकालिककार्यक्रमः, एन.ई.पी. अभिमुखीकरणकार्यक्रमः च।

4.4. निष्ठा (NISHTHA) दीक्षा (DIKSHA) च।

Paper - 3

Contemporary Bharat and Education

Credits: 4

Marks: 100 (60+40)

Hours: 64

COURSE OBJECTIVES:

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to: -

1. Be familiar with the academic splendor of India.
2. Understand the influence of previous education systems on contemporary education.
3. Understand about the structure of policy implications for community education in India.
4. Understand how pre-independence educational issues influence policies on contemporary issues.
5. Acquire knowledge about the language medium curriculum etc. of the Bhartiya education system.
6. Know the influence of the Western colonial education system.
7. Familiarize yourself with contemporary efforts for a national education system.
8. Acquire knowledge about Bhartiya Education Commissions, previous education policies and new education policies.

Unit – 1 Development of Education in Bharat (Pre-Independence)

1.1 Educational Heritage of India with special reference to Ancient (Veda Puran period): Concept, Nature, Objectives and Curricula.

a. Gurukulas -Vedavyas, Vashishth, Vishwamitra, Sandipani, Kanva, Uddalak, Dronacharya.

b. Method – Shravan,Manan, Nididhyasan, Shastrartha,Vyavaharik Prashikshan

c. Curriculum for Holistic development.

1.2. Buddhist period - Nalanda, Takshyashila, Vikramshila, Valabhi,

1.3. Medieval Periods -Two Parallel systems

i. Hindu Education - Pathashala, Mathas, Gurukulas

ii. Muslim Education – Maktab and Madrasa

1.4. Western colonial System of Education- Charter Act, Macaulay's Minutes, Wood Dispatch, Hunter Commission.

1.5. Contemporary efforts for National Education- Arya Samajgurukul 1902, Shanti Niketan 1905, National Council of Education Bengal (later Yadavpur University) -1906, Satyabadi Van-Vidyalaya1909, Banaras Hindu University1916, Gujurat Vidyapeetha 1920, Tilak Maharashtra Vidyapeeth 1921, Wardha Shiksha Yojana1936

Unit - 2 Introduction of Education Commission in India

2.1. University Education Commission - 1948-49

2.2. Secondary Education Commission - 1952-53

2.3. Sanskrit Education Commission - 1956-57

2.4. Education Commission - 1964-66

2.5. National Education Policy - 1968, 1986, 1992, 2020

2.6. Acharya Ramamurthy Committee – 1990

2.7. Yashpal Committee – 2009

2.8. National Knowledge Commission (NKC) - 2006-2009

Unit - 3 Constitutional Provisions and Agencies of Education

3.1. Constitutional Provisions - Articles – 21A, 28, 29, 30, 45, 46, 350 A, RTE Act. - 2009

3.2. Initiatives of the government of Bharat – Sarva Shiksha Abhiyan, Rashtriya Madhyamik Shiksha Abhiyan, Samagra Shiksha.

3.3. Agencies of education - NIOS, NCERT, SCERT, UGC and NCTE.

3.4. NCF – 2005 and NCF - SE - 2023.

Unit - 4 Initiative and Trends in Education

4.1. Various System of schooling: State Board, CBSE, ICSE, Bhartiyaa Shiksha Board.

4.2. Transformation of pre service teacher training – ITEP.

4.3. In-service teacher training – CPD, NMM, Faculty Induction Programme, Refresher Course, Short term programme, NEP Orientation programme.

4.4. NISHTHA and DIKSHA.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मिश्रः, लोकमान्यः, भारतीया पुरातनी शिक्षा, मृगाक्षीप्रकाशनम्, गोमतीनगरम्, लखनऊ
2. मिश्रः, लोकमान्यः, भारतीया आधुनिकी शिक्षा, मृगाक्षीप्रकाशनम्, गोमतीनगरम्, लखनऊ
3. शैन.के.के; भारतीयमाध्यमिकशिक्षा, मान्यता प्रकाशन, दिल्ली
4. शैन.के. के; भारतीयशैक्षिकसमस्याः, मान्यता प्रकाशन, दिल्ली
5. पाठक, पी.डी., भारतीय शिक्षा और उसकी समस्याएँ, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा
6. रस्तोगी, के.जी., भारतीय शिक्षा का इतिहास एवं समस्याएँ, विनोदपुस्तक मन्दिर, आगरा
7. अग्निहोत्री, रवीन्द्र; आधुनिक भारतीय शिक्षा समस्याएँ और समाधान, राजस्थानहिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर
8. गुप्त, ईश्वरदयाल; आधुनिक भारतीय शिक्षा समस्या चिन्तन, हरियाणा साहित्य अकादमी, चण्डीगढ़
9. पाठक, दाताराम; अतीत एवं वर्तमान में शैक्षिक प्रणाली (शैक्षिक परिभाषा कोश) , मान्यता प्रकाशन, दिल्ली
10.निज़ामी, खलीक अहमद, भारत में मुस्लिम शिक्षा का इतिहास. नदवतुल मुसन्निफीन, दिल्ली
11.सिंह, पारसनाथ. मध्यकालीन भारत में शिक्षा. मध्य प्रदेश हिंदी ग्रंथ अकादमी, भोपाल
12.शिक्षा मंत्रालय, भारत सरकार, राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2020 - शिक्षक शिक्षा, शिक्षा मंत्रालय
13.राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद, निष्ठा -बुकलेट (हिन्दी संस्करण). itpd.ncert.gov.in dsel.education.gov.in
14. राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद, निष्ठा मॉड्यूल 1: पाठ्यचर्या और समावेशी कक्षा- दीक्षा पोर्टल itpd.ncert.gov.in
15. Govt. of India (1952-53): Report of the Secondary Education Commission.
16. Govt. of India (1964-66), Education Commission Kothari Commission.
17. Anand, C.L., Teacher and Education in Emerging Bhartiya Society, NCERT, New Delhi.
18. B.N. Dash, History of Bhartiya Education Dominant Publishers & Distributors, New Delhi
19. Aggarwal. J.C., The History of Modern Bhartiya Education. Vikas Publishing House, Noida
20. Pandey, R.S., Education in Emerging India. Agarwal Publications, Agra

चतुर्थं पत्रम्
संस्कृतशिक्षणम्

श्रेयोऽङ्काः- ४
अङ्काः - १०० (६०+४०)
६४ होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. भाषाशिक्षणनियोजनयोः प्रकृतिं, कार्याणि अनुप्रयोगांश्च जानीयुः।
2. भाषाविज्ञानस्य प्रासङ्गिकताम् अवगच्छेयुः।
3. संस्कृतभाषायाः विकासस्य सांस्कृतिकपरिवेशस्य च अवगमने समर्थाः स्युः।
4. भाषाधिगमशिक्षणयोः मनोविज्ञानम् अवगच्छेयुः।
5. भारते भाषायाः स्थितिम् अधिगन्तुं पारयेयुः।
6. माध्यमिकस्तरे संस्कृतपाठ्यपुस्तकानाम् अध्ययने विश्लेषणे च योग्यतां प्राप्नुयुः।
7. संस्कृतशिक्षणस्य सिद्धान्तानां सूत्राणाञ्च अवगमने प्रयोगे च समर्थाः भवेयुः।।

अन्वितिः – 1 भाषा भाषाविज्ञानञ्च

1.1. भाषायाः अर्थः,परिभाषा, प्रकृतिः, उद्गमः, विकासश्च।

1.2. भाषाविज्ञानस्य अर्थः, अङ्गानि, प्रासङ्गिकता च।

1.3. भाषायाः वर्गीकरणं विविधभाषापरिवाराश्च।

1.4. गृहभाषा, विद्यालयीयभाषा, प्रान्तीयभाषा, राजभाषा,कक्षायां बहुभाषिकता।

1.5. संविधाने भाषासम्बद्धाः नीतयः (अनुच्छेदाः-343-351) विविधायोगेषु शिक्षानीतिषु च भाषा- राधाकृष्णन्-मुदालियार-कोठारी-आयोगानां सन्दर्भे। प्रथमशिक्षानीतिः 1968, राष्ट्रियशिक्षानीतिः-1986 एवं 2020, विद्यालयशिक्षायै राष्ट्रियपाठ्यचर्यारूपरेखा (NCFSE) 2023

अन्वितिः - 2 संस्कृतस्य सम्प्रत्ययात्मकपृष्ठभूमिः

2.1. संस्कृतस्य भाषावैज्ञानिकं स्वरूपम्, ऐतिहासिकं सांस्कृतिकं च महत्त्वम्।

2.2. आधुनिकभारते संस्कृतशिक्षणस्य आवश्यकता,उपाह्वानानि (Challenges) च।

2.3. राष्ट्रियस्तरे राज्यस्तरे च विद्यालयपाठ्यचर्यायां संस्कृतस्य स्थानम्।

2.4. भारतीयपरिप्रेक्ष्ये संस्कृतशिक्षकः – तस्य व्यक्तित्वम् उत्तरदायित्वञ्च।

अन्वितिः - 3 भाषाकौशलानि तथा संस्कृतशिक्षणस्य उद्देश्यानि

3.1. भाषाकौशलानि – श्रवणभाषणपठनलेखनानि ।

3.2.आधुनिकधारायां पारम्परिकधारायां च संस्कृतशिक्षणस्योद्देश्यानि।

3.3.ब्लूमवर्गीकरणाधारेण संस्कृतशिक्षणस्योद्देश्यानि।

3.4 पाठ्यसहगामिक्रियाः- संस्कृतगीतम् , भाषाक्रीडाः, अन्त्याक्षरी, प्रहेलिकाः, वाद-विवादस्पर्धा, व्यङ्ग्यचित्रं च ।

अन्वितिः - 4 संस्कृतशिक्षणस्य सिद्धान्ताः, उपागमाः, शिक्षणसूत्राणि च

4.1.शिक्षणसिद्धान्ताः – रुचेः सिद्धान्तः, स्वाभाविकतायाः सिद्धान्तः, अभ्यासस्य सिद्धान्तः, मौखिकक्रियायाः सिद्धान्तः, स्वतन्त्रतायाः सिद्धान्तः, वैयक्तिकभिन्तायाः सिद्धान्तः समन्वयसिद्धान्तः च ।

4.2. शिक्षणस्य उपागमाः–संरचनात्मकोपागमः, सान्दर्भिकोपागमः, सम्प्रेषणात्मकोपागमः, मौखिकोपागमः च। शास्त्रेषु अधिकरणम् ।

4.3. शिक्षणसूत्राणि - ज्ञातात् अज्ञातं प्रति, मूर्तात् अमूर्तं प्रति, सरलात् कठिनं प्रति, पूर्णात् अंशं प्रति, विश्लेषणात् संश्लेषणं प्रति, विशिष्टात् सामान्यं प्रति, अनुभवात् तर्कं प्रति, आगमनात् निगमनं प्रति ।

4.4. संस्कृतपाठ्यपुस्तकानि-आन्तरिक-बाह्य-गुणाः, पाठ्यपुस्तकानां निर्माणसिद्धान्ताः ।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मिश्रः, लोकमान्यः भाषाशिक्षा, मृगाक्षी प्रकाशन, लखनऊ
2. मित्तल, सन्तोष; संस्कृतशिक्षणम्, नवचेतना पब्लिकेशन्स्, जयपुरम्
3. शर्मा, कुलदीपः, संस्कृतशिक्षणभूमिका, (प्रथमखण्डः) केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली
4. शर्मा, कुलदीपः, संस्कृतशिक्षणदीपिका, (द्वितीयखण्डः) केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली
5. शर्मा, लक्ष्मीनारायण; सिंहः, फतह; संस्कृतशिक्षणं नवीनप्रविधयश्च, आदित्यप्रकाशन, जयपुरम्
6. शर्मा, कुलदीपः, प्रहेलिकाशतकम्, आइडियल पब्लिकेशन, जयपुरम्
7. मिश्र, आजाद; (प्रधानसम्पादक); संस्कृतभाषाशिक्षणम्, मध्यप्रदेशसंस्कृतबोर्ड, मध्यप्रदेशः
8. साम्बशिवमूर्ति, के.; संस्कृतशिक्षणम्, दीपशिखा प्रकाशनम्, जयपुरम्
9. झा, उदयशङ्कर; संस्कृतशिक्षणम् (शास्त्रशिक्षणसहितम्), चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी
10. रामचन्द्रुल. बालाजी; बोधनपद्धतिः समीक्षा, मान्यता प्रकाशन
11. गायत्री, मुरलीकृष्णः; अध्यापनकौशलोद्दीपिका, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, जयपुरम्
12. विश्वासः, कौशलबोधिनी, संस्कृत-भारती, दिल्ली
13. तिवारी ; : नीलाभ, संस्कृतप्रबोधिनी, मध्यप्रदेशसंस्कृत बोर्ड, भोपालम्
14. सफाया, रघुनाथ; संस्कृत शिक्षण, हरियाणा ग्रन्थ अकादमी
15. सिंह, कर्ण; संस्कृत शिक्षण विधि, एच्. पी. भार्गव बुक हाउस, आगरा
16. पाण्डेय, अरविन्द कुमार, संस्कृत शिक्षा का विकास, आदित्य बुक सेंटर दिल्ली
17. शर्मा, मुरलीधरः वि, संस्कृतशिक्षणसमस्याः, रा.सं.सं. विद्यापीठ, तिरुपतिः

पञ्चमं पत्रम्(वैकल्पिकम्-1)

आधुनिकभाषाशिक्षणम् / आधुनिकविषयशिक्षणम्

हिन्दी-शिक्षण

श्रेयोऽङ्काः - 2

पूर्णाङ्काः = 30+20

32 - होराः

पाठ्यक्रम के उद्देश्य -

इस पाठ्यक्रम के अध्ययनोपरान्त छात्राध्यापक-

1. हिन्दी भाषा तथा उसके वर्णों ध्वनियों उद्भव एवं विकास से परिचित हो सकेंगे।
2. मातृभाषा के रूप में हिन्दी भाषा की प्रगति से परिचित हो सकेंगे।
3. भाषा कौशलों के प्रयोग में सक्षम हो सकेंगे।
4. मातृभाषा एवं त्रिभाषा सूत्र से परिचित हो सकेंगे।
5. शिक्षण सूत्रों और शिक्षण सिद्धान्तों के प्रयोग में समर्थ बनेंगे।
6. हिन्दी साहित्य की विभिन्न विधाओं के शिक्षण का ज्ञान प्राप्त करेंगे।
7. दृश्यश्रव्य सामग्री के प्रयोग द्वारा हिन्दी शिक्षण को रुचिकर बना सकेंगे।
8. भाषा के विभिन्न नवाचारों के आधार पर पाठयोजना बनाने में समर्थ होंगे।

इकाई -1 हिन्दी भाषा एवं भाषा विज्ञान

1.1. भाषा का अर्थ, परिभाषा, हिन्दी भाषा - वर्ण, ध्वनि, महत्त्व, उद्देश्य, उद्भव एवं विकास।

1.2. भारतीय संविधान में भाषा सम्बन्धी अनुच्छेद तथा हिन्दी भाषा का स्थान।

1.3. भाषा के स्वरूप - मातृभाषा, प्रादेशिक भाषा, त्रिभाषा सूत्र, राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2020 ।

1.4. विभिन्न स्तरों में हिन्दी शिक्षण के उद्देश्य।

इकाई-2 हिन्दी शिक्षक, हिन्दी भाषा की पाठ्य पुस्तकें, शिक्षण सूत्र और शिक्षण सिद्धान्त

2.1 शिक्षण सूत्र – ज्ञात से अज्ञात की ओर, सरल से कठिन की ओर, पूर्णता से अंश की ओर, विश्लेषण से संश्लेषण की ओर, अनुभव से तर्क की ओर, आगमन से निगमन की ओर।

2.2 शिक्षण सिद्धान्त – निश्चितोद्देश्य का सिद्धान्त, योजना का सिद्धान्त, बालकेन्द्रित सिद्धान्त, प्राकृतिक सिद्धान्त, अभ्यास का सिद्धान्त, रूचि का सिद्धान्त, समन्वय सिद्धान्त।

2.3 हिन्दी शिक्षक - विशेषताएँ एवं उसके विशेष दायित्व।

2.4 पाठ्यपुस्तक - ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, महत्त्व, बाह्य एवं आन्तरिक गुण, पाठ्यपुस्तक निर्माण के सिद्धान्त।

सन्दर्भग्रन्था (Reference Book)

1. द्विवेदी देवीप्रसाद, हिन्दी शिक्षण, गोमती नगर, लखनऊ

2. पाठक, डॉ दाताराम, हिन्दी शिक्षण, तेजस्विनी प्रकाशन, भोपाल 2015,

3. क्षत्रिय के.; मातृभाषा शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा

4. बघेला, हेतसिंह; हिन्दी शिक्षण, यूनिवर्सिटी पब्लिकेशन्स, जयपुर

5. पाण्डेय, रामशकल; हिन्दी शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा

6. सिंह सावित्री; हिन्दी शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा

7. सिंह निरंजन कुमार; माध्यमिक विद्यालयों में हिन्दी शिक्षण, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, जयपुर

8. भाई योगेन्द्रजीत; हिन्दी भाषा शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा

9. श्रीवास्तव आर.पी.; हिन्दी शिक्षण, नमन प्रकाशन, नई दिल्ली

10. सफाया रघुनाथ; हिन्दी शिक्षण विधि, हरियाणा हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, चण्डीगढ़

5th Paper (Optional-2)

(Modern Language Teaching)

Teaching of English

Credits: 2

Marks: 50 (30+20)

Hours: 32

Course Objectives -

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to :

1. Understand the importance of English language.
2. Understand the features of language learning.
3. Acquire and apply the language teaching skills.
4. Teach Grammar & Vocabulary acquisition efficiently.
5. Become familiar with the English language and its letters, sounds, origins, and development.
6. Become familiar with English as an official language.
7. Become capable of using teaching maxims and teaching principles.
8. Create lesson plans based on various innovations in the language.

Unit-1. Objectives of Teaching English at Secondary level

1.1 English in Bhartiya Education system.

1.2 English as a Second Language and as a foreign language.

1.3 Objectives of Teaching English at Secondary Level

1.4. English teacher - characteristics and his special responsibilities.

Unit-2. Teaching Language Skills, Principles and Text books

2.1. Development of four basic skills- Listening, Speaking, Reading and Writing.

2.2. Teaching Maxims - From the known to the unknown, From the simple to the complex, From whole to part, from analysis to synthesis, from experience to reasoning, From induction to deduction.

2.3. Teaching Principles – The Principle of Definite Purpose, the Principle of Planning, the Child-Centered Principle, the Natural Principle, the Principle of Practice, the Principle of Interest, and the Coordination Principle.

2.4. Textbooks – Historical Background, Importance, External and Internal Qualities, Principles of Textbook Construction.

सन्दर्भग्रन्था (Reference Books)

1. Pramila Dubey, Teaching of English Shiksha Prakshan, Jaipur.
2. Manju Mishra, English Teaching- Seema Publication Jaipur.
3. Abha Rani Bisht, Teaching English in India- Vinod Pustak Mandir Agra.
4. Subha Vyas, Aspects of English Teaching Shiksha Prakshan Jaipur.
5. Annie, Vijay Kumari, Ch. Methods of Teaching English, New Era Publication, Guntur.
6. Jain, R. K., Sharma, C. K., Essentials of English Teaching, Vinod Pustak Mandir, Agra.

पञ्चमपत्रम् (वैकल्पिकम्-3)
क्षेत्रीयभाषाशिक्षणम्
(मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बाङ्ग्ला/डोगरी/मराठी)
(एतासु अन्यतमा भाषा)

श्रेयोऽङ्काः - 2
पूर्णाङ्काः = 30+20
32 - होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. मातृभाषायाः प्रकृतेः, महत्त्वस्य च विषये परिचिताः भवेयुः।
2. भाषाविकासस्य विविधसिद्धान्तानामवबोधं, मातृभाषया सह तुलनाञ्च कर्तुं समर्थाः भवेयुः।
3. मातृभाषाशिक्षणस्य प्रयोगज्ञानं प्राप्नुयुः।
4. उत्तमभाषाशिक्षणकौशलप्राप्तये समर्थाः स्युः।
5. नानाप्रकारकपाठयोजनानां प्राप्तये मातृभाषाशिक्षणसन्दर्भे तेषां प्रयोगाय च योग्याः भवेयुः।
6. पाठ्यपुस्तकनिर्माणसिद्धान्तानामवगमने योग्य-मातृभाषापाठ्यपुस्तकनिर्माणे सफलाः जायेरन्।
7. मातृभाषायाः रसानुभूतिविषये बद्धादराः भवेयुः।
8. मातृभाषया साहित्यसर्जने समर्थाः भवेयुः।

अन्वितिः - 1 शिक्षायाः त्रिभाषासूत्रे मातृभाषायाः प्रामुख्यम्

1.1 निर्दिष्टक्षेत्रीयभाषायाः सन्दर्भे सर्वकीरीय-प्रमुखप्रतिवेदनानि ।

1.2 मातृभाषायाः माध्यमविषये महात्मगान्धी-गुरुदेवरवीन्द्रनाथठाकुरप्रभृतीनां विदुषामभिप्रायः।

1.3 मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बाङ्ग्ला/डोगरी-मराठी-भाषायाः साहित्यसंस्कृत्योः विकासे विविधसंस्थानां योगदानम् ।

1.4 मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बाङ्ग्ला/डोगरी/मराठी/भाषायाः साहित्यिकं वैशिष्ट्यम् ।

अन्वितिः - 2 मातृभाषाशिक्षणम्

2.1 अभिव्यक्तेः, रसानुभूतेः, संस्कृतेः विकासस्य कलात्मकस्य च उद्देश्यानि ।

2.2 क्षेत्रीयशिक्षाव्यवस्थायां माध्यमिकशिक्षास्तरे मातृभाषायाः स्थानं, माध्यमिकविद्यालये पाठ्यक्रमे क्षेत्रीयभाषात्वेन मलयालम्/कन्नड/ओडिआ/बाङ्ग्ला/डोगरी/मराठी-भाषायाः स्थानम् ।

2.3 मातृभाषाशिक्षकस्य भूमिका गुणाश्च ।

2.4 मातृभाषाशिक्षणे मूल्याङ्कनप्रविधिः, प्रकारा उपलब्धिपरीक्षणानि च ।

सन्दर्भग्रन्थाः -

- **कन्नडशिक्षणम् -**

(1) डा अनसूया, वि, परगि; मातृभाषे कन्नड तत्व मत्तु बोधना मार्ग, विवेक प्रकाशन, चिक्कबल्लापुर, मुन्सिपल् कालेज ओफ एज्युकेशन्, चित्रावती मञ्चनबाले पोस्ट, चिक्कबल्लापुर

(2) डा बी, डी, करजगि & डा, रामचन्द्र, त, जन्तली; सुबोध कन्नड भाषा बोधने, भारतबुक् डिपो शंकर -फ्लाजा, पि, बी, रोड, धारवाड

(3) डा, आर्, ओबलेशघट्टी; भाषे मत्तु कन्नडभाषा बोधने, विद्यानिधि प्रकाशन, गदग

(4) डा, एन्, बी, कोङ्गवाड; भाषे मत्तु कन्नडबोधने, विद्यानिधिप्रकाशन, गदग

(5) डा, बि, बि, होलगुन्दी; कन्नडबोधनायोजनेगलु, विद्यानिधिप्रकाशन, गदग

(6) प्रो, एम्, एन्, हेगडे; कन्नडभाषेबोधने, प्रदीपप्रकाशन, गदग

(7) प्रो, एम्, एन्, हेगडे; कन्नडबोधनापद्धति

(8) डा, एम्, चिदानन्दमूर्ति, डी, वि, के; भाषाविज्ञानदमूलतत्त्वगलु; मूर्तिप्रकाशन, मैसूरु

(9) डा, जी, एन्, हिरेमठ & डा, श्रीमती, एम्, बी, कलमडी; क्रमानुगतबोधने (ओंदु बोधनातन्त्रज्ञान), विद्यानिधि प्रकाशन, गदग

- **मलयालमशिक्षणम् -**

1. टीचिंग आफ मदरटंग, एस. के. कोच्चरः, स्टेर्लिंग, नई दिल्ली।
2. मलयालेबोधनम्, सि. के. चन्द्रशेखरननायर, केरलभाषाइन्स्टिट्यूट।
3. मलयालभाषे अध्यापनम्, के. शिवरामन पि, रमनउन्नि, कालिकट विश्वविद्यालयः, कालिकट, केरल।
4. मातृभाषा बोधनम्, सि.एम. बिन्दु, स्कार्पियो पब्लिशर्स एवम् डिस्ट्रिब्यूटर्स, कालिकट, केरल।

- **ओडियाशिक्षणम् -**

1. त्रिपाठी सन्तोष कुमार, आधुनिक ओडिआ साहित्यर विकास धारा, फ्रेण्डस् पब्लिशर्स, विनोद विहारी, कटक -२
2. पाणीग्राही; निर्मला, ओडिया मातृभाषा शिक्षण प्रवृत्ति, दिव्य प्रकाशन, भुवनेश्वर
3. मिश्र विजय कुमार, भाषा शिक्षाशास्त्र (ओडिआ) – ए.के.मिश्र, किताब महल, कटक।
4. साहु वासुदेव, ओडिआ भाषार उन्मेष ओ विकास, , सहदेव प्रधन, फ्रेण्डस् पब्लिशर्स, विनोद विहारी, कटक -२
5. साहु नृसिंहचरण, ओडिआ साहित्य ओ संस्कृतिर नवदिगन्त, तीरतरंग प्रकाशन्, बि-३०, चन्दका शिल्पाञ्चल, भुबनेश्वर।
6. साहु वासुदेव, भाषाविज्ञान र रूपरेख , सहदेव प्रधन, फ्रेण्डस् पब्लिशर्स, विनोद विहारी, कटक -२

डोगरी/बाङ्ग्ला/मराठीशिक्षणम्-

1. मातृभाषा शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिरम्, आगरा।
2. मातृभाषा शिक्षण, बघेला, हेतसिंह, राजस्थान प्रकाशन, त्रिपोलिया बाजार, जयपुर।
3. टीचिंग आफ मदरटंग, कोच्चर, स्टेर्लिंग, नई दिल्ली।

पञ्चमपत्रम् (वैकल्पिकम्-4) (आधुनिकविषयशिक्षणम्)

सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्

श्रेयोऽङ्काः - 2
पूर्णाङ्काः = 30+20
32- होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. पृथग्विषयरूपेण समवेतविषयरूपेण वा सामाजिकविज्ञानस्य अधिगममहत्त्वम् अवगच्छेयुः।
2. सामाजिकविज्ञानविषयस्य आवश्यकतां जानीयुः।
3. सामाजिकविज्ञानविषयस्य स्वरूपं जानीयुः।
4. सामाजिकविज्ञानविषयस्य अवदानस्य सामान्यसिद्धान्तानां विकासं जानीयुः।
5. कक्षाशिक्षणस्य कृते आवश्यककौशलानि अवाप्नुयुः।
6. सामाजिकविज्ञानस्य आधुनिकशिक्षणपद्धतीनां प्रयोगान् अभिजानीयुः।
7. अनुदेशनस्य कृते पूर्णयोजनायाः विकसने समर्थाः भवेयुः।
8. पाठ्यक्रमसहगामि-क्रियाणामायोजनस्य सामाजिकस्रोतांसि परिचिनुयुः।

अन्वितिः - 1 सामाजिकविज्ञानस्य सम्प्रत्ययः

1.1 सामाजिकविज्ञानस्य सम्प्रत्ययः, उद्देश्यानि च ।

1.2 सामाजिकविज्ञानस्य ऐतिहासिकपृष्ठभूमिः ।

1.3 सामाजिकविज्ञानशिक्षणस्य समवेतविषयरूपेण विशेषप्रयासानां निर्धारणम् ।

1.4 सामाजिकविज्ञानविषयस्य समसामयिकी आवश्यकता ।

अन्वितिः - 2 विद्यालयीयविषयरूपेण सामाजिकविज्ञानम् ।

2.1. आधुनिकसामाजिकविज्ञानविषयस्य कृते तत्परता ।

2.2. सामाजिकविज्ञानविषयस्य पाठ्यक्रमरूपरेखायाः सिद्धान्ताः ।

2.3. सामाजिकविज्ञानस्य पाठ्यक्रमनिर्धारणस्य क्षेत्राणां संघटनम् ।

2.4. पाठ्यक्रमे विविधविषयसम्बद्धानां घटकानां प्रत्येकं गुरुत्वनिर्धारणम् ।

2.5. सामाजिकविज्ञानविषयाध्यापने मानचित्रस्यावश्यकता ।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. पाण्डेयः, सोहनलालः, सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्, अक्षरप्रकाशनम्, जयपुरम्

2. डॉ दातारामपाठकः; सामाजिक-अध्ययन-शिक्षणम्, तेजस्विनी-प्रकाशनम् भोपालम्

3. पाण्डेय, सोहनलाल, इतिहास शिक्षण, श्याम प्रकाशन, जयपुर

4. त्यागी गुरुशरणदास, सामाजिक अध्ययन का शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा

5. Kochar S.K., Teaching of Social Studies, Sterling Publication, New Delhi

व्यावसायिकदक्षतोन्नयनम् (EPC - 01)
संस्कृतभाषाकौशलविकासः

श्रेयोऽङ्काः– 2

अङ्काः - 50

32 होराः

उद्देश्यानि-

1. संस्कृतशिक्षकव्यवसायार्थं प्रशिक्षणं लभमानाः छात्राध्यापकाः संस्कृतेन सरलतया सहजतया शुद्धतया च अभिव्यक्तिक्षमाः भवेयुः।
2. सरलमानकसंस्कृतस्य स्वरूपमवबुध्य संस्कृतमाध्यमेन संस्कृतशिक्षणं कर्तुं कुशलतां लभेरन्।
3. सरलसंस्कृतभाषया लेखने अभ्यस्ताः भवेयुः।

* विशेषः- अस्मिन् द्वौ श्रेयोऽङ्कौ (2 Credits) स्तः। प्रति श्रेयोऽङ्कं (Credit) षोडश (16) होराः तत्र चतुर्दश (14) घण्टासु बोधनम् अभ्यासश्च। घण्टाद्वये (02) परीक्षणम्।

गतिविधयः

श्रेयोऽङ्काः (Credits) -2

पूर्णाङ्काः = 50

❖ **सम्भाषणशिबिरम्** - **अङ्काः - 10**

सम्भाषणशिविरस्य परिचयः।
सम्भाषणशिविरस्य पाठ्यक्रमः।
शिक्षणसरणिः (उपस्थापनम्-अभ्यासः प्रयोगश्च)
दशदिवसात्मकस्य (प्रतिदिनं घण्टाद्वयं) सम्भाषणशिविरस्य आयोजनं विद्याशाखायाम् स्यात्।
(सत्रार्द्धस्य प्रथममासे एतस्य गतिविधेः आयोजनानन्तरं सपदि एव मूल्याङ्कनं विधाय प्रतिफलानि शिक्षाशास्त्रशाखाध्यक्षाय समर्पणीयानि)

❖ **सुबन्तपदानामभ्यासः** - **अङ्काः - 10**

अजन्तशब्दाः -

अकारान्तः - पुं./नपुं., आकारान्तः स्त्री., इकारान्तः - त्रिषु लिङ्गेषु, ईकारान्तः - स्त्री.
उकारान्तः - त्रिषु लिङ्गेषु , ऊकारान्तः - स्त्री., ऋकारान्तः - त्रिषु लिङ्गेषु, ओकारान्तः - पुं./स्त्री.

हलन्तशब्दाः -

चकारान्तः पुं./स्त्री., जकारान्तः पुं./स्त्री. , तकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु , दकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु नकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु, सकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु, षकारान्तः त्रिषु लिङ्गेषु।

❖ **तिङन्तपदानामभ्यासः** (लट्, लोट्, लङ्, लृट्, विधिलिङ्लकाराः) - **अङ्काः - 10**

परस्मैपदधातवः - भू, पठ्, पा, पत्, लिख, वद्, दृश् (पश्य), खाद्, गम्, धाव्, हस्, प्रच्छ, जागृ, भी, रुद्, नी, हृ, छिद्, भिद्, क्रीञ्', चुर्, कृ, ज्ञा, दा, शक्, जन्, ब्रू।

आत्मनेपदधातवः - वन्द्, शुभ्, भाष, वृतु-वर्तने, कम्प्, रभ्, रुच्, दा, कृ, ज्ञा, क्री, अधि+इङ्, आस्, शीङ्, भुज्, युज्।

(सत्रार्द्धस्य द्वितीयमासे एतस्य गतिविधेः आयोजनानन्तरं सपदि एव मूल्याङ्कनं विधाय प्रतिफलानि शिक्षाशास्त्रशाखाध्यक्षाय समर्पणीयानि)

❖ **प्रत्ययानामभ्यासः** - **अङ्काः - 10**

कृदन्तप्रत्ययाः - क्त, क्तवतु, कत्वा, ल्यप्, तुमुन्, तव्य, अनीयर्, ल्युट्, शतृ, शानच्।

तद्धितप्रत्ययाः - अपत्यार्थकाः - अण्, मतुप्, वतुप्, तल् ।

❖ **अनुप्रयुक्तव्याकरणाभ्यासः** - **अङ्काः - 10**

कारकविभक्त्यर्थप्रयोगाभ्यासः, वाच्यपरिवर्तनस्याभ्यासः, विशेष्यविशेषणयोः अभ्यासः च।

(द्वितीयदीक्षायाः व्यवहारप्रदीपस्य द्वितीयभागस्य आधारेण बोधनमभ्यासञ्च कारयितुं शक्यते)

सत्रार्द्धस्य चतुर्थमासे संस्कृतशिक्षासारसंग्रहः (Compendium on Sanskrit Education) एतस्य समीक्षणं विधाय प्रतिफलानि शिक्षाशास्त्रशाखाध्यक्षाय समर्पणीयानि।

सतत-समग्र-मूल्याङ्कनाङ्कस्य निर्देशाः/

(Instructions for Continuous and Comprehensive Evaluation (CCE) Marks)

1.प्रदत्तकार्यम्- 10 अङ्काः
2.आन्तरिकपरीक्षणम्- 10 अङ्काः
3.विडियोरिकार्डिंग- 10 अङ्काः
4. संगोष्ठी/वाद-विवादः/आशुभाषणम् -10

आहत्य- 40 अङ्काः

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

संसदः अधिनियमेन स्थापितः,

राष्ट्रिय-मूल्याङ्कन-प्रत्यायन-परिषदा 'ए++' श्रेण्यां प्रत्यायितः,

नवदेहली

Central Sanskrit University

Established by an Act of Parliament

Accredited with 'A++' Grade by NAAC

New Delhi

द्विवर्षीय-शिक्षाशास्त्रि-पाठ्यक्रमः

(2026-27 शैक्षिकसत्रादारभ्य)

(एन.सी.टी.ई. पाठ्यचर्यानुरूपं संशोधितम्)

TWO YEAR SHIKSHA-SHASTRI SYLLABUS

(2026-27 Academic Session onwards)

(Revised as per NCTE Curriculum Framework)

द्वितीयसत्रार्द्धम्

शिक्षाशास्त्री
द्वितीयसत्रार्द्धम्
पाठ्यक्रमस्य विवरणम्

क्र.सं Sl.No.	पाठ्यक्रमप्रकाराः Type of Course	सैद्धान्तिकपत्राणि Theory Papers	सैद्धान्तिकाङ्काः Theoretical Marks	सतत-समग्र-मूल्याङ्कनाङ्काः Continuous Comprehensive Evaluation (CCE) Marks	पूर्णाङ्काः Total Marks	श्रेयोऽङ्काः Credits	होराः Hours
अनिवार्यपत्राणि (Compulsory Papers)							
1	Foundation	शिक्षणम् अधिगमश्च	60	40	100	04	64
2	Foundation	अधिगमाकलनम्	60	40	100	04	64
3		शिक्षायां सूचनासम्प्रेषणयोः अनुप्रयोगः	60	40	100	04	64
4	Skill	संस्कृतशिक्षणप्रक्रिया	30	20	50	02	32
5	Elective/ Optional	आधुनिक-भाषा/विषय-शिक्षणम् हिन्दी/ओडिआ/ मलयालम्/ डोगरी/बाङ्गला/कन्नड/ मराठी/ सामाजिक विज्ञान–शिक्षणम्/ Teaching of English	30	20	50	02	32
		Total	240	160	400	16	256
प्रायोगिकम् (Practical's)							
1	Skill	व्यावसायिकदक्षतोन्नयनम् Enhancing Professional Capacities (EPC-02)	-	50	50	02	32
2	Skill	शिक्षाभाषाकार्याणि च		50	50	02	32
				Grand Total	500	20	256+64 =320

शिक्षाशास्त्री
द्वितीयसत्रार्द्धपाठ्यक्रमः

श्रेयोऽङ्काः (Credits) - 24 + 2 = 26

पूर्णाङ्काः - 400 + 100 = 500

पत्रसंख्या	पत्रनाम	पूर्णाङ्काः	श्रेयोऽङ्काः
प्रथमं पत्रम् -	शिक्षणम् अधिगमश्च	100	04
द्वितीयं पत्रम् -	अधिगमाकलनम्	100	04
तृतीयं पत्रम् -	शिक्षायां सूचनासम्प्रेषणयोः अनुप्रयोगः	100	04
चतुर्थं पत्रम् -	संस्कृतशिक्षणप्रक्रिया	50	02
पञ्चमं पत्रम् -	हिन्दी/ओडिआ/मलयालम्/डोगरी/बाङ्गला/ कन्नड/मराठी/ सामाजिक-विज्ञान-शिक्षणम्/ English Teaching	50	02
अ-	व्यावसायिकदक्षतोन्नयनम्	50	02
ब-	शिक्षाभाषाकार्याणि च	50	02
	आहत्य -	500	20

प्रथमं पत्रम्

शिक्षणम् अधिगमश्च

श्रेयोऽङ्काः - ४

अङ्काः - १०० (६०+४०)

६४-होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. व्यक्तित्वस्य मनोवैज्ञानिकं सामाजिकं सांस्कृतिकं च आयामम् अवगच्छेयुः।
2. संज्ञानात्मकपरिधेः आधारेण वैय्यक्तिकभेदान् अवगन्तुं समर्थाः भवेयुः।
3. शिक्षणस्य सम्प्रत्ययं, प्रभावयन्ति कारकाणि च व्याख्यातुं शक्नुयुः।
4. शिक्षणसिद्धान्तान् शैक्षिकानुप्रयोगान् च अवगच्छेयुः।
5. शिक्षणस्य जटिलक्रियाकलापान्, मूल्याङ्कनं तत्प्रकारान्, विधीन्, नियमान्, कौशलं च जानीयुः।
6. शिक्षणनिर्देशनयोः रीतेः अवगमने समर्थाः भवेयुः।
7. अधिगन्तॄणां विकासं ज्ञातुं मनोविज्ञानस्य प्रयोगे समर्थाः स्युः।
8. शिक्षणस्य व्यावसायीकरणार्थं शिक्षकस्य भूमिकाम् अवगच्छेयुः।

अन्वितिः - 1 अधिगन्तॄणां वैय्यक्तिकभेदाः

1.1. वैय्यक्तिकभेदानां सम्प्रत्ययः।

1.2. वैय्यक्तिकभेदस्य क्षेत्राणि, शिक्षणे तस्य अनुप्रयोगः च।

1.3. अपवादात्मकाः अधिगन्तारः - सम्प्रत्ययः प्रकाराश्च। (प्रतिभाशालिनः, मन्दाधिगन्तारः, मानसिकदुर्बलाः, शारीरिकविकलाङ्गाः)

1.4. मनोवैज्ञानिकगुणानां विविधाः आयामाः - अभिरुचिः, अभिक्षमता, अभिवृत्तिः, सर्जनात्मकता च।

अन्वितिः- 2 शिक्षणस्य अवबोधः

2.1. शिक्षणस्य सम्प्रत्ययः, शिक्षणं प्रभावयन्ति सामाजिक-सांस्कृतिक-कारकाणि।

2.2. विकासस्य सिद्धान्ताः तेषां शैक्षिकनिहितार्थश्च :-

क. संज्ञानात्मकविकासस्य सिद्धान्तः - पियाजे।

ख. सामाजिक-सांस्कृतिक-विकासस्य सिद्धान्तः - वायगोत्स्की।

ग. नैतिकविकासस्य सिद्धान्तः - कोहलबर्ग।

घ. मनोसामाजिकविकासस्य सिद्धान्तः - एरिक एरिक्सन।

2.3. अधिगमसिद्धान्ताः तेषां शैक्षिकनिहितार्थः च -

क. प्रयास-त्रुटि-शिक्षणस्य सिद्धान्तः अधिगमनियमाश्च - थार्नडाइक

ख. शास्त्रीयानुबन्धसिद्धान्तः - पावलॉव

ग. सक्रियानुबन्धसिद्धान्तः - स्किनर

घ. अन्तर्दृष्टिशिक्षणसिद्धान्तः - गेस्टाल्ट

ङ. सामाजिकशिक्षणसिद्धान्तः - अल्बर्ट बण्डुरा।

2.4. अधिगमस्य शाब्दबोधसिद्धान्तः- राबर्ट गेने।

अन्वितिः – 3 शिक्षणस्य सम्प्रत्ययः विधयश्च

3.1. शिक्षणम् - अर्थ, परिभाषा, प्रकारः, स्तरः, चरणानि च।

3.2. शिक्षणव्यूहाः।

3.3. शिक्षणप्रतिमानानि - मौलिकशिक्षणप्रतिमानम्, सम्प्रत्ययात्मकप्रतिमानं च।

3.4. शिक्षकनियन्त्रितनिर्देशनम् - व्याख्यानं प्रदर्शनं च।

3.5. अधिगन्तृनियन्त्रितनिर्देशनम् - परियोजनाविधिः, स्वनियमितशिक्षणम्।

अन्वितिः - 4 व्यावसायिकविकासः क्रियात्मकानुसन्धानञ्च

4.1. शिक्षकस्य व्यावसायिकविकासः।

4.2. क्रियात्मकानुसन्धानम् - अर्थः, परिभाषा व्याप्तिश्च।

4.3. क्रियात्मकानुसन्धानस्य प्रक्रिया चरणानि च।

4.4. क्रियात्मकानुसन्धानस्य उपकरणानि शैली (तकनीकी) च।

Paper - 1

LEARNING AND TEACHING

Credits: 4

Marks: 100 (60+40)

Hours: 64

COURSE OBJECTIVES: -

After going through this paper the students will be able to :

1. Understand the psychological, social and cultural dimensions of the individual.
2. Be able to understand individual differences based on cognitive range.
3. Explain the beliefs and factors that influence learning.
4. Understand teaching principles and educational applications.
5. Know the complex activities of learning, assessment, methods, rules and skills.
6. Development of methods of teaching and instruction.
7. Be able to use psychology to understand the development of acquirers.
8. Understand the role of the teacher in the professionalization of teaching.

UNIT- 1 Individual differences among the Learners

1.1. Concept of Individual Differences.

1.2. Areas of Individual Differences and its implications for teaching.

1.3. Exceptional learners – Concept and types. (Gifted, Slow learner, Mentally Retarded, Physically Challenged)

1.4. Dimension of differences in psychological attributes - Interest, Aptitude, Attitude, and Creativity.

UNIT - 2 Understanding Learning

2.1. Concept of Learning, Socio-Cultural Factors influencing Learning.

2.2. Theories of Development and their educational implications: -

(i) Theory of Cognitive development – Piaget.

(ii) Theory of Socio-Cultural development -Vygotsky.

(iii) Theory of Moral development – Kohlberg.

(iv) Theory of Psycho-social development- Erik Erikson.

2.3. Theories of Learning and their educational implications: -

(i) Thorndike's Trial and Error learning, Laws of learning

(ii) Pavlov's Classical conditioning

(iii) Skinner's Operant conditioning

(iv) Gestalt Theory & insight learning

(v) Theory of Socio Learning - Albert Bandura.

2.4. Verbal Association Learning (Shabdabodha) Theory – Robert Gagne

UNIT - 3 Teaching: Concept and Methods-

3.1. Teaching: - Meaning, Definition, Types, Levels and Phases.

3.2. Teaching Strategies.

3.3. Teaching Model: Basic Teaching Model; Concept Attainment Model.

3.4. Teacher Controlled Instruction: Lecture Cum-Demonstration.

3.5. Learner Controlled Instruction: Project Method, Self-Regulated Learning.

UNIT - 4 Professional Development and Action Research

1.1. Professional Development of Teacher.

1.2. Action Research: Meaning definition and Scope.

1.3. Action Research: Process and Steps of Action Research.

1.4. Tools and Techniques of Action Research.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मित्तल, सन्तोष एवं मित्तल, दीपशिखा, बालविकास एवं पारिवारिक सम्बन्ध, यूनिवर्सिटी बुक हाउस, जयपुर
2. शिक्षा मनोविज्ञान, अरुण कुमार सिंह, मोतीलाल, बनारसीदास,
3. शिक्षा मनोविज्ञान की रूपरेखा, मालती सारश्वत, आलोक प्रकाशन, इलाहाबाद
4. मिश्रः, लोकमान्यः आधुनिकं शिक्षामनोविज्ञानम्, मृगाक्षीप्रकाशनम्, 5/113, विरामखण्ड, गोमतीनगरम्, लखनऊ
5. सिंहः फतेहः; शिक्षामनोविज्ञानम्, आदित्यप्रकाशनम्, जयपुरम्
6. वि. पद्ममित्रश्रीनिवासः, शिक्षायाः मनोवैज्ञानिकाधाराः, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, जयपुर
7. डा. नारायणवैद्यः; अधिगमप्रकाशनम्, मान्यताप्रकाशनम्, नई दिल्ली
8. तिवारी, नीलाभः, जैनः, नितिनश्च, भारतीयशिक्षामनोविज्ञानम्, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थान भोपाल-परिसर
9. सुलैमान, मुहम्मदः उच्चतर शिक्षामनोविज्ञान, मोतीलाल बनारसीदास, नई दिल्ली
10. गुप्ता, एस.पी., उच्चतर शिक्षा मनोविज्ञान, शारदा पुस्तक भवन, यूनिवर्सिटी रोड, इलाहावाद
11. Singh, A.K, Shiksha Manovigyan, Bharti Bhawan, New Delhi.
12. Chauhan S. S, Advanced Educational Psychology, Vikas Publishers, Delhi.
13. Pandey, K. P, Advanced Educational Psychology, Second Edition, Vishwavidyalaya Prakashan, Varanasi
14. Skinner, Charles E., Educational Psychology,4th Edition, Prentice Hall of India Pvt Ltd., New Delhi.
15. Piaget J. Development and Learning. In Gauvin, M. and M. Cole. (eds.) Readings on the Development of Children. New York: W. H. Freeman.
16. Vygotsky, L. S., Interaction between Learning and Development in Gauvian, M. and M. Cole. (eds.) Readings on the Development of Children. New York: W. H. Freeman.
17. Wood, D. (1988). How Children Think and Learn. Oxford: Blackwell.
18. Vygotsky, L. Interaction between learning and development. In M. Gauvain& M. Cole (Eds.), Readings on the development of children. New York: WH Freeman &Company.
19. Joyce, Weil & Calhoun, Models of Teaching.9th Edition. Pearson Education.
20. Greenwood, D. J. and M. Levin. Introduction To Action Research: Social Research for Social Change.

द्वितीयं पत्रम्

अधिगमाकलनम्

श्रेयोऽङ्काः– ४

अङ्काः – १०० (६०+४०)

६४ होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. मूल्याकलनमूल्याङ्कनयोः सन्दर्भे विमर्शात्मकावबोधसम्पादने समर्थाः भवेयुः ।
2. संकलनात्मकमूल्याकलनं, मूल्याङ्कनं, मापनं परीक्षणानि च अभिजानीयुः ।
3. अनेकविधसमाकलनसन्दर्भेषु उपकरणत्वेन छात्राधिगमाविष्करणे समर्थाः भवेयुः।
4. मूल्याकलनोपकरणत्वेन उपयुज्यमानस्य अधिगम-चयन-संरचनादिसम्पादने च समर्थाः भवेयुः।
5. यथार्थ-समाकलने व्यापक-गत्यात्मक-मूल्याकलनप्रक्रियासु समेषां छात्राणां दृष्टिं समाकर्षयेयुः ।
6. मूल्याङ्कनस्य मूल्याकलनस्य च मूलभूतसंकल्पनाभिः अभ्यासैः च परिचिताः भवेयुः ।
7. मूल्याङ्कनस्य आवश्यकताम् अभिलेखनस्य च आवश्यकतां निर्धारयितुं शक्नुयुः ।
8. शिक्षणस्य विभिन्नायामानां परीक्षणं, तत्सम्बद्धमूल्याङ्कनप्रक्रियाः, उपकरणानि, शैलीः च जानीयुः ।

अन्वितिः - 1 मूल्याङ्कनस्य परिप्रेक्ष्यम्

1.1. मापनस्य, मूल्याङ्कनस्य मूल्याकलनस्य च अर्थः, सम्प्रत्ययः सिद्धान्ताश्च। एतेषु सन्निहितानि विभेदक-तत्त्वानि।मूल्याकलनस्य वर्गीकरणम् - पूर्वानुमानात्मकं, स्वरूपात्मकं, निदानात्मकं, समाहारात्मकं च ।

1.3. अधिगमार्थं मूल्याकलनम्, अधिगमस्य मूल्याकलनम् इत्यनयोः भेदः ।

1.4. सततं व्यापकं च मूल्याङ्कनम् - सम्प्रत्ययः, प्रकृतिः, प्रक्रिया, कार्यान्वयनात्मकव्यूहाः च ।

अन्वितिः - 2 मूल्याङ्कनस्य उपकरणानि प्रविधिश्च

2.1. अधिगमाकलनस्य उपकरणानि प्रविधिश्च - परीक्षा, श्रेणीमापनम्, पोर्टफोलियो, रूब्रिक्स, आत्ममूल्याकलनं सहयोगिमूल्याकलनं च।

2.2. उत्तमोपकरणस्य वैशिष्ट्यम् - वस्तुनिष्ठता, विश्वसनीयता, वैधता, मानदण्डयुक्तता, उपयोगिता च।

2.3. अभिरुचिः, अभिक्षमता, अभिवृत्तिः, उपलब्धिः इत्याधारेषु प्रमापितः गुणः।

2.4. विवरणस्य प्रकृतिः- मानकं, मानदण्डात्मकं च।

अन्वितिः - 3 प्रतिपुष्टिः प्रतिवेदनं च

3.1. प्रतिपुष्टेः सम्प्रत्ययः, अर्थः, प्रकारः, अधिगमपरिणामश्च।

3.2. शिक्षणस्य अधिगन्तॄणां च विकासार्थं प्रतिपुष्टेः स्थानम्।

3.3. शिक्षकाणाम् आत्मविकासार्थं प्रतिपुष्टेः उपयोगः।

3.4. समसामयिकाकलनम् अभ्यासश्च - मूल्याङ्कन-मूल्याकलनयोः समस्या, आशङ्का, प्रवृत्तयश्च-वस्तुनिष्ठता-विषयनिष्ठता इत्यनयोः अन्तरम्, अङ्कदान-श्रेणीकरणयोः अन्तरम्।

अन्वितिः - 4 शिक्षा सांख्यिकी च

4.1. सांख्यिक्याः अर्थः, आवश्यकता, महत्त्वं च।

4.2. आवृत्तिवितरणं, केन्द्रीयप्रवृत्तेः विविधमापनानि च (मध्यमानं, मध्याङ्कः, बहुलाङ्कः च)।

4.3. प्रकीर्णानां मापनम् - परिधिः प्रामाणिकविचलनं च।

4.4. दत्तांशानां चित्रात्मकनिरूपणम् - आवृत्तिः बहुभुजश्च, आलेखः वृत्तारेखश्च।

4.5. सहसम्बन्धः – श्रेणीविभेदविधिना सहसम्बन्ध-गुणाङ्कयोः गणना।

Paper - 2

ASSESSMENT FOR LEARNING

Credits: 4

Marks: 100 (60+40)

Hours: 64

COURSE OBJECTIVES: -

After going through this paper, the students will be able to:

1 Be able to acquire critical understanding in the context of assessment and evaluation.
2 Recognize compilation assessment, evaluation, measurement and tests.
3 Be able to discover student achievement as tools in many different integration contexts.
4 Be able to edit the acquisition, selection, structure, etc. used as an assessment tool.
5 Draw the attention of all students to the comprehensive dynamic assessment processes in realistic integration.
6 Become familiar with the basic concepts and practices of assessment and evaluation.
7 Determine the need for evaluation and recording.
8 Know the examination of different dimensions of learning, associated assessment processes, tools and styles.

UNIT - 1 Perspective of Assessment

1.1 Meaning, Concepts and Principles of Measurement, Evaluation and Assessment. Relationship and Differences among the Measurement, Evaluation and Assessment.
1.2 Classification of Assessment - Prognostic, Formative, Diagnostic and Summative.
1.3 Distinction between Assessment for learning and Assessment of Learning.
1.4 Continuous and Comprehensive Evaluation: Concept, Nature, Process and Implementational Strategies.

UNIT - 2 Tools and Technique of Assessment

2.1 Tools and Techniques of Assessment for Learning - Test, Rating Scale, Portfolio, Rubrics, Self and Peer Assessment.

2.2 Characteristics of a Good Tool: Objectivity, Reliability, Validity, Norms and Usability.

2.3 Attribute measured on the bases of Interest, Aptitude, Attitude and Achievement.

2.4 Nature of Interpretation - Norm referenced and Criterion referenced.

UNIT - 3 Feedback and Reporting

3.1. Concept, Meaning and Types of Feedback and Learning Outcome.

3.2. Role of Feedback in Improving Learning, and Learners' Development.

3.3. Use of Feedback for teachers' Self-improvement.

3.4. Contemporary Assessment and Practices: Issues, Concerns and Trends in Evaluation and Assessment - Policies of Boards, Objectivity vs Subjectivity: Marking vs Grading.

UNIT - 4 Education and Statistics

4.1. Meaning, Need and Importance of Statistics.

4.2. Tabulation of Data, Measures of Central Tendencies (Mean, Median, Mode),

4.3. Measures of Dispersion (Range, Standard Deviation).

4.4. Graphical Representation of Data – Frequency Polygon and Histogram, Pie-Diagram.

4.5. Correlation: Calculation of Correlation Co-efficient by Rank Difference Method.

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. अस्थाना, विपिन एवं अस्थाना, निधि, शैक्षिक मूल्याङ्कन, अग्रवाल पव्लिकेशन्स, आगरा-2
2. पतिः, उम्बरुधर, शैक्षिकानुसन्धानं संख्याशास्त्रं च, हंसा प्रकाशन, जयपुर-2012
3. मिश्र, रुद्रनारायण नरसिंहः, शिक्षायां सांख्यिकी, अभिषेक प्रकाशन-2015
4. भटनागर, ए. वी. एवं भटनागर, मीनाक्षी, मनोविज्ञान और शिक्षा में मापन एवं मूल्याङ्कन, आर. लाल बुक डिपो, मेरठ।
5. गुप्ता, एस्.पि. एवं गुप्ता, अलका, शैक्षिक मापन एवं मूल्याङ्कन, शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद
6. Mohan, Letta Ram Dhody, Amrita, Currculum Introduction and Evaluation, Agrawal Publication, Agra
7. पाण्डेय, अनूपकुमारः, अधिगमाकलनम्, प्रकाशकः-भारतीयज्योतिषम्, भोपालं, म.प्र.
8. Anastasi, A. and Urbina, S. (2005). Psychological Testing. Singapore: Pearson Education.
9. Ebel, R.L and Frisbie (1979). Educational Achievement. Singapore: Pearson Education.
10. Gronlund, N.E and Linn R.L. (2003). Measurement and Assessment in Teaching, Singapore: Pearson Education.
11. Nitko, A.J. (2001). Educational assessment of students (3rd ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
12. Reynolds, CR, Livingston, R.B and Willson Victor (2005). Measurement and Assessment inEducation, New York: Pearson.
13. Danielson, C. (2002). Enhancing student achievement: A framework for school improvement. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
14. Gentile, J.R. & Lalley, J.P. (2003). Standards and mastery learning: Aligning teaching and assessment so all children can learn. Thousand Oaks, CA: Corwin.
15. Norris N. (1990). Understanding Educational Evaluation, Kogan Page Ltd.
16. Singh H.S.(1974). Modern Educational Testing. New Delhi: Sterling Publication.

तृतीयं पत्रम्

शिक्षायां सूचनासम्प्रेषणप्रविधेः अनुप्रयोगः

श्रेयोऽङ्काः– ४

अङ्काः – १०० (६०+४०)

६४ होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. विभिन्नशैक्षिकमाध्यमानाम् ऐतिहासिकविकासस्य अवगमने समर्थाः भवेयुः ।
2. सङ्गणकीययन्त्रांशानां प्रमुखघटकानामवगमने दक्षाः स्युः ।
3. विविधसंगणकीयतन्त्रांशानां प्रयोगे समर्थाः भवेयुः ।
4. परियोजनाधारितस्य, समस्याधारितस्य, रचनात्मकवातावरणस्य कृते विविधसूचनासम्प्रेषणप्रविधीनां प्रयोगक्षमताम् अर्जयेयुः ।
5. शैक्षणिकानुभवप्राप्त्यर्थं संसाधननिर्माणार्थं च विविधयन्त्रांशानां तन्त्राशानां च प्रयोगज्ञानं सम्पादयेयुः।
6. प्रामाणिकवैकल्पिकमूल्यांकने सूचनाप्रौद्योगिकीनां भूमिकाम् अवगच्छेयुः ।
7. मनोवैज्ञानिक-सामाजिक-सांस्कृतिक-ज्ञानात्मकदृष्ट्या अधिगमप्रक्रियाम् अवगच्छेयुः ।
8. सम्प्रेषणप्रक्रियां प्रभावशीलतया ज्ञातुम् अनुप्रयोक्तुं च क्षमा: भवेयुः ।

अन्वितिः - 1   सूचनासम्प्रेषणप्रविधेः परिचयः शिक्षायां तदुपयोगश्च

1.1.सूचनासम्प्रेषणप्रविधेः सम्प्रत्ययः, अर्थः, प्रकृतिः, लाभाश्च।

1.2.शिक्षणाधिगमप्रक्रियायां सूचनासम्प्रेषणप्रविधेः भूमिका।

1.3.विद्यालयशिक्षाव्यवस्थायां सूचनासम्प्रेषणप्रविधेः समन्वयनस्य उपाह्वानम्।

1.4.स्फूर्तकक्षाः, अन्तर्जालाधारिताधिगमः, आभासीयाधिगमश्चच।

अन्वितिः - 2 शिक्षाशास्त्रीयनवाचारार्थं सूचना-सूचनासम्प्रेषणप्रविधिः

2.1. चलदूरभाषमाध्यमाधारिताधिगमः तत्सम्बद्धानुप्रयोगश्च - (मी-माइन्ड, स्क्रीन-रिकार्डर, पी.डी.एफ-निर्माणम्, संवादात्मक-बहुमाध्यम-सामग्री-निर्माणं, भाषाधिगमः, अन्तर्जालाधारिता-शिक्षणं, प्रतियोगिपरीक्षायै प्रस्तुतिः)

2.2. मुक्त-शैक्षिक-संसाधनम् – बृहन्मुक्तजालपाठ्यक्रमः- इत्यस्य सम्प्रत्यय उपयोगश्च। स्वयं, स्वयंप्रभा, ई-विद्या, दीक्षा, ई-पीजी-.पाठशाला च।

2.3. कृत्रिमबुद्धिमत्ता यन्त्राधिगमश्च ।

अन्वितिः - 3 सङ्गणकावबोधः

3.1. सङ्गणकस्य मौलिक-सम्प्रत्ययः- सङ्गणकस्य अर्थः, घटकाः, प्रकाराश्च।

3.2. यन्त्रान्शोपागमानां मौलिकसम्प्रत्ययः- केन्द्रीयप्रक्रियांशः(CPU), सङ्गणकस्य संरचना, अन्तःक्षेपः, प्रतिफलम्, स्मृतिकोषश्च, उपकरणानि, प्रदर्शनयन्त्राणि, सङ्गणकस्य प्रकाराः, संगणकजालकृतिः- LAN, WAN.

3.3. डिजिटल-कैमरा, रिकार्डर, स्कैनर, मुद्रक, स्मार्ट-बोर्ड, बहुमाध्यम-संसाधनानां च प्रयोगः।

3.3. तन्त्रान्शोपागमानां मौलिकसम्प्रत्ययः अनुप्रयोगश्च। माइक्रोसाफ्ट-उपागमाधारिताः प्रयोगाः- वर्ड-प्रोसेसिंग, स्प्रेटसीट, पी.पी.टी-प्रस्तुतिः, दत्तांशनिधिः, चित्राङ्नोपकरणानि, बहुमाध्यमोपकरणानि, संचिका-प्रारूपं रूपान्तरणं च।

अन्वितिः - 4 सङ्गणकाधारिता शिक्षा

4.1. सामाजिकमाध्यमस्य सम्प्रत्ययः, परिभाषा शिक्षायाम् उपयोगश्च।

4.2. शिक्षायां सामाजिकसंजालकृतीनां भूमिका (ब्लाग, फेसबुक-लाईव, यूट्यूब-लाईव, इन्स्टाग्राम,)

4.3. ई-शिक्षणम् - सम्प्रत्ययः, वैशिष्ट्यं च ।

4.4. अन्तर्जालाधारित-शिक्षण-स्थानानि – सिस्को, वेबेक्स, गूगल-कक्षा, गूगलमीट, माक्रोसाफ्ट टीम चेत्यादः ।

Paper - 3

Application of ICT in Education

Credits: 4

Marks: 100 (60+40)

Hours: 64

Objectives

The course will enable the student teachers to –

1. Appreciate the historical development of various educational media.
2. Demonstrate understanding of the main components of the computer hardware in use.
3. Use various digital technologies (hardware and software) for creating resources and providing learning experiences for all types of learners (including differently abled).
4. Use various ICTs for project based/ problem-based constructivist learning environment
5. explain the role of ICT in authentic and alternative assessment
6. understand the social, economic, and ethical issues associated with the use of ICT

7 explain the role of AI

Unit - 1 Introduction to ICT and Uses in Education

1.1. Concept of ICT, Meaning, nature and advantages.

1.2. Role of information technology in teaching-learning process.

1.3. Challenges of integrating ICT in school education.

1.4. Smart classes, E-learning and blended learning.

Unit - 2 ICT for Pedagogical Innovations

2.1. Mobile learning and related applications (miMind, Screen Recorder, Creating of PDF, Interactive multimedia content, Language learning, Online Education, Competitive exams. Preparation)

2.2. Open Educational Resources - Concept and uses of Massive Open Online Courses (MOOC), SWAYAM, Swayam Prabha, e-Vidya, DIKSHA, e-PG Pathshala,

2.3. Artificial Intelligence and Machine learning

Unit 3 Perceptive of Computer

3.1. Computer Fundamentals – meaning, components and types of computers.

3.2. Concept of Hardware Fundamentals- Central processing Unit (CPU), Anatomy, Input, Output and Memory, storage devices, display devices, types of computers and Computer Networking- LAN, WAN.

3.3. Use of digital camera, recorder, scanner, printer, interactive Smart board and multimedia projector for creating and using multimedia resources.

3.4. Concept of Software Fundamentals-

Software – Meaning and types; System software and Application software. Introduction to office applications (Word processing, Spreadsheet and PPT, Presentations, Databases, Drawing tools, Multimedia tools, File formats and conversion.

UNIT - 4 Computer Based Education

4.1. Concept, meaning and definition of Social Networking sites and use of Social Networking sites in education

4.2. Role of Social Networking sites in Education (Blogs, Facebook Live, YouTube Live, Instagram,)

4.3. E-learning-Concept, Characteristics.

4.4. Online teaching Platforms - Cisco Webex, Google Classroom, Google meet, Microsoft Teams, Zoom.

सन्दर्भग्रन्था: (Reference Books)

1. गोयल, हेमन्त, शिक्षण-अधिगम प्रक्रिया में ICT, आर.लाला बुक डिपो, मेरठ
2. कुलश्रेष्ठ, एस.पी., शिक्षातकनीकी के मूलाधार, आर.लाला बुक डिपो, मेरठ
3. शर्मा, सुदेशकुमारः, शैक्षिकप्रविधिशास्त्रम्, दीपमाधवप्रकाशनम्, जयपुरम्, 2006
4. पाण्डेयः, एस.एल्., शिक्षणस्यायोजनप्रविधिः, अक्षरप्रकाशनम्, जयपुरम्, 2006
5. प्रो.के के शैन्; शिक्षायां क्रियात्मकानुसन्धानम्, मान्यता प्रकाशन, दिल्ली, 2013
6. पाणिग्राही, निर्मला; शैक्षिकप्रविधिशास्त्रम्, दिव्य प्रकाशन, भुवनेश्वर, 2016
7. पाणिग्राही, निर्मला; शिक्षायां नव्यप्रवृतयः, दिव्य प्रकाशन, भुवनेश्वर
8. मिश्रः, रमाकान्तः, शैक्षिकप्रविधिः, चौखम्बा सुरभारतीप्रकाशनम्, वाराणसी
9. पात्रः, वृन्दावनः, कक्षासंप्रेषणम्, तीरतरङ्गप्रकाशनम्, भुवनेश्वर
10. पात्रः, वृन्दावनः, सूचनासंप्रेषणप्रविधिः, दिव्य प्रकाशन, भुवनेश्वर
11. डा. अशोककुमारकछवाहः; शिक्षणाधिगमयोः सूचनासम्प्रेषणप्रविधिः, संदर्भप्रकाशनभोपालम्
12. बालाजी, आर, बोधनसमीक्षा, मान्यताप्रकाशनम्, नई दिल्ली
13. आर.जी. मुरलीकृष्ण, अध्यापककौशलोद्दीपिका, जगदीशसंस्कृतपुस्तकालयः, जयपुरम्
14. हरिप्रसादः के.; शैक्षिकप्रविधेः मूलतत्वानि, प्रणम्याप्रकाशनम्
15. महन्तः, जोगेश्वरः; शैक्षिकमूल्याङ्कनम्, तीरतरङ्गप्रकाशनम्, भुवनेश्वर,
16. डा. सागरिका नन्द; संगणकशिक्षा शैक्षिकोपयोगश्च, आई.वाई.डी.पी, खोर्धा
17. पाण्डेयः, अनूपकुमार, शिक्षणाधिगमयोः सूचना-सम्प्रेषण-प्रविधिः, प्रकाशकः- केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली।
18. शर्मा, रवीन्द्रनाथ, फण्डामेंटल आफ कम्प्यूटर एण्ड इन्फार्मेशन टैक्नोलाजी, Computech Publication Limited.
19. Bharihok, D. - Fundamentals of Information Technology - Pentagon Press: New Delhi.
20. CEMCA (2014). Technology Tools for Teachers, Commonwealth Educational Media Center for Asia, 13/14 Sarva Priya Vihar, New Delhi.
21. Agrawal, A. (2010) Enlightening Educational Essays, Publication, Sahitya Sadan, Kanpur
22. David, M. (2009). Project Based Learning- Using Information Technology- Second Edition. Viva Books: New Delhi.
23. James, K.L. (2003). The Internet: A User's Guide. Prentice Hall of India Pvt. Ltd: New Delhi.
24. Laxman Mohanty, Neeharika Vora (2008). ICT strategies for schools- a guide for school administrators. Sage Publications: New Delhi.
25. Manoj Kumar Dash (2010). ICT in teacher development, Neel Kamal Publications: New Delhi.

चतुर्थं पत्रम्

संस्कृतशिक्षणम्

श्रेयोऽङ्काः- 02

पूर्णाङ्काः- 30+20

32 होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. संस्कृतशिक्षणस्य विधीनां प्रविधीनाञ्च प्रयोगे सामर्थ्यं प्राप्नुयुः ।
2. पाठयोजनानिर्माणस्य आधारभूतसिद्धान् जानीयुः ।
3. विविधपाठयोजनानां निर्माणे समर्थाःभवेयुः ।
4. सूक्ष्मशिक्षणस्य आवश्यकतामवगच्छेयुः ।
5. संस्कृतशिक्षणकौशलानामभ्यासे समर्थाः भवेयुः।
6. विविधशिक्षणोपकरणानां प्रयोगे च समर्थाः भवेयुः ।
7. शिक्षणाभ्यासे विधीनां युक्तीनाम् उपकरणानां प्रयोगक्षमतां सम्पादयेयुः ।
8. मूल्याङ्कनोपकरणानां प्रयोगे समर्थाः भवेयुः ।

अन्वितिः- 1 संस्कृतशिक्षणविधयः प्रविधयश्च

1.1. विधयः- पारम्परिकविधिः, पाठ्यपुस्तकविधिः, मौखिकविधिः, आगमन-निगमनविधिः, दण्डान्वयखण्डान्वयविधिः, अन्वयव्यतिरेकविधिः, समन्वयविधिः।

1.2. प्रविधयः- प्रत्यक्षप्रविधिः, वाक्यप्रयोगप्रविधिः, व्याख्यानप्रविधिः, तुलनाप्रविधिः, व्युत्पत्तिप्रविधिः, पर्यायप्रविधिः, विलोमप्रविधिः, अभिनयप्रविधिः, उदाहरणप्रविधिः।

1.3. संस्कृतशिक्षणे दृश्य-श्रव्य सामग्रीणां प्रयोगः।

1.4. शास्त्रशिक्षणे अधिकरणम्

अन्वितिः- 2 पाठयोजनायाः निर्माणमनुप्रयोगश्च

2.1. पाठयोजना - अर्थः, उद्देश्यानि, महत्त्वं स्वरूपं च।

2.2. हरबर्टीयपञ्चपदी, अधीतिबोधाचरणप्रचारणानि।

2.3 सूक्ष्मशिक्षणस्य कौशलाभ्यासः- प्रस्तावना, प्रश्नकरणम्, व्याख्यानम्, दृष्टान्तः, उद्दीपनपरिवर्तनं, पुनर्बलनं, श्यामपट्टप्रयोगश्च ।

2.4. गद्यशिक्षणपाठयोजना ।

2.5 पद्यशिक्षणपाठयोजना ।

2.6. व्याकरणशिक्षणपाठयोजना ।

2.7. संस्कृते मूल्याङ्कनविधयः, आदर्शप्रश्नपत्रनिर्माणञ्च ।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. मित्तल, सन्तोषः संस्कृतशिक्षणम्, नवचेतना पब्लिकेशन्स्, जयपुरम्
2. शर्मा, कुलदीपः, संस्कृतशिक्षणदीपिका, (प्रथमखण्डः) केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली
3. शर्मा, कुलदीपः, संस्कृतशिक्षणदीपिका, (द्वितीयखण्डः) केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली
4. मिश्रः, लोकमान्य; साहित्यशिक्षणविधिः, मृगाक्षी प्रकाशनम्, गोमतीनगर, लखनऊ
5. शर्मा, लक्ष्मीनारायणः सिंहः, फतह; संस्कृतशिक्षणं नवीनप्रविधयश्च, आदित्यप्रकाशन, जयपुरम्
6. लता, एन.; साहित्यशिक्षणम्, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, तिरुपतिः
7. शर्मा, कुलदीपः, प्रहेलिकाशतकम्, आइडियल पब्लिकेशन, जयपुरम्
8. मिश्र, आजाद; (प्रधानसम्पादक); संस्कृतभाषाशिक्षणम्, मध्यप्रदेशसंस्कृतवोर्ड, मध्यप्रदेशः
9. साम्वशिवमूर्ति, के.; संस्कृतशिक्षणम्, दीपशिखा प्रकाशनम्, जयपुरम्
10. झा, उदयशङ्कर; संस्कृतशिक्षणम् (शास्त्रशिक्षणसहितम्), चौखम्वा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी
11. चौधरी, प्रभादेवी, साहित्यशिक्षणम्, भोपालपरिसर, भोपाल
12. पाण्डेय, लक्ष्मीनिवासः संस्कृतकाव्यशिक्षणम्, श्रीलक्ष्मीसरस्वतीप्रकाशन, वाराणसी
13. शुक्लः, रजनीकान्तः; व्याकरणशिक्षणम्, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठ, तिरुपति।
14. डारामचन्द्रुल. वालाजी; वोधनपद्धतिः समीक्षा, मान्यता प्रकाशन
15. गायत्री, मुरलीकृष्णः; अध्यापनकौशलोद्दीपिका, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, जयपुरम्
16. विश्वासः, कौशलवोधिनी, संस्कृत-भारती, दिल्ली
17. तिवारी :: नीलाभ, संस्कृतप्रबोधिनी, मध्यप्रदेशसस्कृत वोर्ड, भोपालम्
18. पतिः, डम्वरुधरः; शैक्षिकचिन्तनम्, रचना प्रकाशन, जयपुर, राजस्थान
19. सफाया, रघुनाथ; संस्कृत शिक्षण, हरियाणा ग्रन्थ अकादमी
20. सिंह, कर्ण; संस्कृत शिक्षण विधि, एच्. पी. भार्गव बुक हाउस, आगरा
21. पाण्डेय, अरविन्द कुमार, संस्कृत शिक्षा का विकास, आदित्य बुक सेंटर दिल्ली
22. शर्मा, मुरलीधरः वि, संस्कृतशिक्षणसमस्याः, रा.सं.सं. विद्यापीठ, तिरुपतिः

पञ्चमपत्रम् (वैकल्पिकम्-1)
आधुनिकभाषाशिक्षणम्/ आधुनिकविषयशिक्षणम्
हिन्दी-शिक्षण

श्रेयोऽङ्काः - 2
पूर्णाङ्काः = 30+20
32 होराः

पाठ्यक्रम के उद्देश्य -
इस पाठ्यक्रम के अध्ययनोपरान्त छात्राध्यापक-

1. हिन्दी भाषा का संक्षिप्त इतिहास जान सकेंगे।
2. सूक्ष्म शिक्षण का ज्ञान एवं उसका महत्त्व जान सकेंगे।
3. शिक्षण कौशलों को जान सकेंगे तथा उसके प्रयोग में समर्थ बनेंगे।
4. हिन्दी साहित्य की विभिन्न विधाओं एवं उसके शिक्षण का ज्ञान प्राप्त करेंगे।
5. पाठ योजना का ज्ञान तथा उसके निर्माण में समर्थ बनेंगे।
6. हिन्दी भाषा की पाठ्यपुस्तकों की समीक्षा करने में समर्थ बनेंगे।
7. दृश्यश्रव्य सामग्री के प्रयोग द्वारा हिन्दी शिक्षण को रुचिकर बना सकेंगे।
8. भाषा के विभिन्न नवाचारों के आधार पर पाठयोजना बनाने में समर्थ होंगे।

इकाई -1 सूक्ष्म शिक्षण, शिक्षण कौशल एवं शिक्षण-सहायक-सामग्री।

1.1. हिन्दी भाषा का संक्षिप्त इतिहास।

1.2. सूक्ष्म शिक्षण , अर्थ ,परिभाषा, महत्त्व, उद्देश्य एवं सूक्ष्म शिक्षण चक्र।

1.3. शिक्षण कौशल- प्रस्तावना, प्रश्नकरण, व्याख्या, दृष्टान्त, उद्दीपन भिन्नता, श्यामपट्ट।

1.4. हिन्दी शिक्षण हेतु प्रयुक्त विवध शिक्षण-सहायक-सामग्री के प्रयोग पद्धति- प्रत्यक्ष वस्तु प्रदर्शन, चार्ट, प्रतिकृति, गतिमान-चित्रण-सामग्री (Animation Videos), पुत्तलिका आदि।

इकाई - 2 हिन्दी शिक्षण पद्धति पाठयोजनाएँ एवं मूल्याङ्कन प्रक्रिया।

2.1. हिन्दी पाठयोजनाओं के विविध उपागम (हर्बर्ट, ब्लूम, एन.सी.ई.आर.टी.)

2.2. गद्य एवं पद्य की पाठयोजनाओं का निर्माण अध्यापन एवं आदर्श प्रस्तुति।

2.3. व्याकरण शिक्षण की पाठयोजना का निर्माण अध्यापन एवं आदर्श प्रस्तुति।

2.4. हिन्दी में निबन्ध लेखन, प्रतिवेदन प्रस्तुति, पाठ्यपुस्तक समीक्षा एवं चरित्र-चित्रण।

सन्दर्भग्रन्था (Reference Book)

1. रामशकल पाण्डेय (2009) - हिन्दी शिक्षण, अग्रवाल पब्लिकेशन, आगरा-

2. रमन बिहारी लाल (2013)- हिन्दी शिक्षण, रस्तोगी पब्लिकोन, मेरठ।

3. शर्मा, डॉ० मार्तण्ड (2008) हिन्दी शिक्षण, शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद।

4. सुषमा जोशी (नवीनतम् संस्करण) - हिन्दी भाषा शिक्षण, आलोक प्रकाशन, लखनऊ

5. सावित्री सिंह-हिन्दी शिक्षण, इण्टरनेशनल पब्लिशिंग हाउस, मेरठ

7. निरंजन कुमार सिंह- माध्यमिक विद्यालयों में हिन्दी शिक्षण, राजस्थानी हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।

6. भाई योगेन्द्रजीत-हिन्दी भाषा शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा

8. तिवारी उदय नारायण, हिन्दी भाषा का उद्गम एवं विकास, भारती भण्डार, लीडर प्रेस इलाहाबाद

9. भगवत दत्त. भाषा का इतिहास आत्मा राम एण्ड सन्स दिल्ली-6

10. रघुनाथ सफाया-हिन्दी शिक्षण विधि, हरियाणा साह

11. बघेला, हेतसिंह; हिन्दी शिक्षण, यूनिवर्सिटी पब्लिकेशन्स, जयपुर

5th Paper (Optional-2)

(Modern Language Teaching)

Teaching of English

Credits: 2

Marks: 50 (30+20)

Hours: 32

Course Objectives -

On Completion of this Course the Pupil Teacher will be able to :

1. Learn a brief history of the English language.
2. Understand the importance of micro-teaching.
3. Learn about teaching skills and become capable of using them.
4. Gain knowledge of various genres of English literature and its teaching.
5. Gain knowledge of lesson plans and become capable of creating them.
6. Be able to review English language textbooks.
7. Make English teaching interesting by using audio-visual materials.
8. Will be able to prepare lesson plans based on various innovations in the language.

Unit- 1 Micro teaching, Teaching Skills, and Teaching Aids.

1.1 A brief history of the English language.

1.2. Microteaching: Meaning, definition, importance, objectives, and the microteaching cycle.

1.3. Teaching skills: Introduction, questioning, explanation, illustration, stimulus variation, and the blackboard.

1.4. Methods for using various teaching aids used for teaching of English- Direct object demonstration, charts, replicas, animation videos, puppets, etc.

Unit - 2 English Teaching Method, Lesson Plans and Evaluation Process.

2.1. Various approaches to English lesson plans (Herbert, Bloom, NCERT)

2.2. Creation of lesson plans for teaching prose, poetry and grammar and ideal presentation.

2.3. Creation of lesson plans for teaching composition, story and drama, teaching and ideal presentation.

2.4. Essay writing, report presentation, textbook review and characterization in English.

सन्दर्भग्रन्था (Reference Books)

1.Bechhold, H. F. and Behling: The Science of Language and the Art of Teaching, Charles Scribners Sons, New York.

2. Allen & Campbell: Teaching English as a second language, TMH Edition. New Delhi : Tata McGraw Hill Publishing Company.

3. Baruah, T.C.: The English Teacher's Handbook. New Delhi: Sterling Publishers Pvt. Ltd.

4. Billows, F. L.: The Techniques of Language Teaching, London Longman.

5. Bista, A.R.: Teaching of English. Agra: Vinod Pustak Mandir

6. Bright, J.A.: Teaching English as Second Language. London: Long Man Group.

7. Catarby, E. V.: Teaching English as a Foreign Language in School Curriculum India, New Delhi, NCERT.

8. Chaudhary, N.R.: Teaching English in Bhartiya Schools. New Delhi: H.. Publishing Corporation. (RAc/Mtg/AC-Next/Fy-Education/24.12.18/2865 dt.17.05.2019) B.Ed. Curriculum/FOE/2019 -50

9. Doughty, Peter: Language 'English' and the Curriculum. Schools Counselling Programme in Linguistic and English Teaching.

10. Jain, R.K.: Essentials of English Teaching. Agra: Vinod Pustak Mandir, Agra.

11. Kela, John: Teaching English. London: Methuen & Company.

पञ्चमपत्रम् (वैकल्पिकम्-3)
क्षेत्रीयभाषाशिक्षणम्
(मलयालम्/कन्नड/ओडिया/बाङ्ग्ला/डोगरी/मराठी)
(एतासु अन्यतमा भाषा)

श्रेयोऽङ्काः - 2
पूर्णाङ्काः = 30+20
32 - होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. मातृभाषायाः रचनाशैल्या परिचिताः भवेयुः।
2. मातृभाषाशिक्षणार्थं पाठयोजनानिर्माणे, अध्यापने च समर्थाः भवेयुः।
3. मातृभाषाशिक्षणे सहायकोपकरणानां प्रयोगे समर्थाः भवेयुः।
4. मातृभाषाशिक्षणकौशलप्राप्तये समर्थाः स्युः।
5. नानाप्रकारकपाठयोजनानां प्राप्तये मातृभाषाशिक्षणसन्दर्भे तेषां प्रयोगाय च योग्याः भवेयुः।
6. मातृभाषायाः रस-छन्दालङ्कारैः परिचिताः भवेयुः
7. मातृभाषायाः रसानुभूतिविषये बद्धादराः भवेयुः।
8. मातृभाषायाः व्याकरणयोजनया परिचिताः भवेयुः।

अन्वितिः - 1 पाठानां प्रकाराः, पाठयोजना च

1.1 गद्यशिक्षणस्य पद्यशिक्षणस्य नाटकशिक्षणस्य च प्रकृतिः, उद्देश्यानि, महत्त्वं च।

1.2 गद्य-पद्य-नाटकशिक्षणानां पाठयोजनानिर्माणम्।

1.3 मातृभाषाशिक्षणविधयः- प्रत्यक्षविधिः, अनुवादविधिः, संरचनात्मकोपागमः, सम्प्रेषणात्मकोपागमः, क्रीडाविधिः, प्रायोजनाविधिः च।

1.4 मातृभाषाशिक्षणे शिक्षणोपकरणानि, भाषाप्रयोगशालायाः लाभाः, गृहकार्यस्य प्रकाराः महत्त्वञ्च।

अन्वितिः - 2 भाषायाः गुणवत्ता

2.1. व्याकरणम् - तस्य प्रकृतिः, उद्देश्यानि, अनुप्रयुक्तव्याकरणस्य महत्त्वं च।

2.2 . व्याकरणशिक्षणविधयः - आगमनविधिः, निगमनविधिः, पाठ्यपुस्तकविधिश्च।

2.3. माध्यमिकस्तरीयव्याकरणस्य सङ्क्षिप्तपरिचयः, छन्दांसि, अलङ्काराः, तेषां शिक्षणञ्च।

2.4. निबन्धलेखनम् तस्य प्रकृतिः, उद्देश्यं च, निबन्धप्रकाराः - निर्धारितविषयकनिबन्धः, वर्णनात्मकनिबन्धश्च।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

- **कन्नडशिक्षणम् -**

(1) डा अनसूया, वि, परगि; मातृभाषे कन्नड तत्व मत्तु बोधना मार्ग, विवेक प्रकाशन, चिक्कबल्लापुर, मुन्सिपल् कालेज ओफ एज्युकेशन्, चित्रावती मञ्चनबाले पोस्ट, चिक्कबल्लापुर

(2) डा बी, डी, करजगि & डा, रामचन्द्र, त, जन्तली; सुबोध कन्नड भाषा बोधने, भारतबुक् डिपो शंकर -फ्लाजा, पि, बी, रोड, धारवाड

(3) डा, आर्, ओबलेशघट्टी; भाषे मत्तु कन्नडभाषा बोधने, विद्यानिधि प्रकाशन, गदग

(4) डा, एन्, बी, कोङ्गवाड; भाषे मत्तु कन्नडबोधने, विद्यानिधिप्रकाशन, गदग

(5) डा, बि, बि, होलगुन्दी; कन्नडबोधनायोजनेगलु, विद्यानिधिप्रकाशन, गदग

(6) प्रो, एम्, एन्, हेगडे; कन्नडभाषेबोधने, प्रदीपप्रकाशन, गदग

(7) प्रो, एम्, एन्, हेगडे; कन्नडबोधनापद्धति

(8) डा, एम्, चिदानन्दमूर्ति, डी, वि, के; भाषाविज्ञानदमूलतत्त्वगलु; मूर्तिप्रकाशन, मैसूरु

(9) डा, जी, एन्, हिरेमठ & डा, श्रीमती, एम्, बी, कलमडी; क्रमानुगतबोधने (ओंदु बोधनातन्त्रज्ञान), विद्यानिधि प्रकाशन, गदग

- **मलयालमशिक्षणम्-**

1. टीचिंग आफ मदरटंग, एस. के. कोच्चरः, स्टेर्लिंग, नई दिल्ली।
2. मलयालेबोधनम्, सि. के. चन्द्रशेखरननायर, केरलभाषाइन्स्टिट्यूट।
3. मलयालभाषे अध्यापनम्, के. शिवरामन पि, रमनउन्नि, कालिकट विश्वविद्यालयः, कालिकट, केरल।
4. मातृभाषा बोधनम्, सि.एम. बिन्दु, स्कार्पियो पब्लिशर्स एवम् डिस्ट्रिब्यूटर्स, कालिकट, केरल।

ओडिया शिक्षण

1 पाणीग्राही; निर्मला, ओडिया मातृभाषा शिक्षण प्रवृत्ति 2011, भुवनेश्वर, दिव्य प्रकाशन,
नायक बि., मोहन्ति जे ओडिया भाषा ओ साहित्य भित्ति भूमि ओ शिक्षादाने पद्धति, । 2

2. पट्टनायक, डि.पि.; मदरटंग अन्डर डेस्टिनि ।
3. प्रो. पण्डा; गंगाधर, मातृभाषाशिक्षण ।
4. मातृभाषा ओडया, महापात्र, बि.पि.।

- **डोगरी/बाङ्ग्ला/मराठीशिक्षणम्-**

1. मातृभाषा शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिरम्, आगरा।
2. मातृभाषा शिक्षण, बघेला, हेतसिंह, राजस्थान प्रकाशन, त्रिपोलिया बाजार, जयपुर।
3. टीचिंग आफ मदरटंग, कोच्चर, स्टेर्लिंग, नई दिल्ली।

पञ्चमपत्रम् (वैकल्पिकम्-4)
(आधुनिकविषयशिक्षणम्)
सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्

श्रेयोऽङ्काः - 2
पूर्णाङ्काः = 30+20
32- होराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि -

अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्राध्यापकाः -

1. सामाजिकविज्ञानविषयस्य पाठ्यक्रमसिद्धान्तान् अवगच्छेयुः ।
2. विद्यालयीयविषय रूपेण सामाजिकविज्ञानस्य स्वरूपं जानीयुः।
3. सामाजिकविज्ञानस्य आधुनिकशिक्षणपद्धतीनां प्रयोगान् अभिजानीयुः।
4. अनुदेशनस्य कृते पूर्णयोजनायाः विकसने समर्थाः भवेयुः।
5. सामाजिकविज्ञानशिक्षणे विविध-सहायकोपकरणानां प्रयोगे समर्थाः भवेयुः।
6. विविध-सामाजिक-सन्दर्भाणां समीक्षणे समर्थाः भवेयुः।
7. सामाजिकविज्ञानविषयस्य विशेषपद्धतिभिः परिचिताः भवेयुः।
8. सामाजिकविज्ञानविषयस्य मूल्याङ्कने समर्थाः भवेयुः

अन्वितिः - 1 सामाजिकविज्ञानस्य शिक्षणकौशलानि विधयश्च

1.1. अनुदेशनकौशलानां विकासः - स्पष्टीकरणं, प्रश्नोत्तरकौशलम्, उद्दीपनपरिवर्तनं, सम्बद्धोदाहरणैः व्याख्यानं च।

1.2. शिक्षणविधयः - अनुदेशनविधिः, व्याख्यानविधिः, वादविवादविधिः, योजनास्रोतोविधिः, समस्यासमाधानविधिः, एककविधिः, सर्वेक्षणविधिः, समाजीकृताभिव्यक्तिविधिः निरीक्षिताध्ययनविधिः च ।

1.3. सामाजिकविज्ञानस्य शिक्षणाव्यूहनिर्माणम् उपर्युक्तविधीनां सन्दर्भे ।

1.4. शिक्षणपद्धत्यायोजनम् - क्षेत्राटनम्, दलशिक्षणम्, सामाजिकविज्ञानसङ्घस्य (Social Studies club) आयोजनम् सामाजिकविज्ञानप्रयोगशाला च ।

1.5. उपचारात्मकशिक्षणस्य स्वरूपं, महत्त्वं प्रयोगश्च ।

अन्वितिः - 2 सामाजिकविज्ञानस्य पाठयोजना मूल्याङ्कनञ्च

2.1. पाठयोजना, एककयोजना, वार्षिकयोजनानां संरचनायां च अवधेयांशाः ।

2.2. सामाजिकविज्ञानविषयस्य पाठयोजना आदर्शप्रस्तुतिश्च ।

2.3. मूल्याङ्कनस्योद्देश्यानि परम्परागतपरिवर्तनानि च ।

2.4. मूल्याङ्कनस्य साधनानि उपादेयता च ।

2.5. निबन्धात्मकप्रश्नेषु प्रश्नानाम् अनुपातः वस्तुनिष्ठता च ।

सन्दर्भग्रन्थाः (Reference Books)

1. पाण्डेयः, सोहनलालः, सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्, अक्षरप्रकाशनम्, जयपुरम्

2. डॉ दातारामपाठकः; सामाजिक-अध्ययन-शिक्षणम्, तेजस्विनी-प्रकाशनम् भोपालम्,

3. पाण्डेय, सोहनलाल, इतिहास शिक्षण, श्याम प्रकाशन, जयपुर

4. त्यागी गुरुशरणदास, सामाजिक अध्ययन का शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा

5. Jarolimk, Social Studies in Elementary Education: The Mc Millan & Co. New York Wesley S., Teaching Social Studies in New York High Schools, De Health &Comp.

6. D.S.Kothari, Report of Education Commission (1964-66) Published by NCERT New Delhi

7. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives, A hand Book Washing ton Press

8. Bining & Bining: Teaching of Social Studies, MC Graw Hill book Comp.

9. Bhattacharya S. Teaching of Social Studies in India. Arya Depot, Baroda

10. Nesiah, K., Social Studies in the Schools, Oxford University Press

11. Kochar S.K., Teaching of Social Studies, Sterling Publication, New Delhi

द्वितीयसत्रार्द्धम्
व्यावसायिकदक्षतोन्नयनम् (EPC-2)
शिक्षाभाषाकार्याणि च
(Language and Activities in Education)

श्रेयोऽङ्काः = 02

पूर्णाङ्काः = 50

1. वीथीनाटकम् / सामाजिकचेतनाशोभायात्रा - 10 अङ्काः

वीथीनाटकरूपेण जनजागरणाय वर्षे एकवारं सवैभवं कमपि सामाजिकविषयमादाय संस्कृतवचसां सघोषम् आचरणं कारणीयम्। सामाजिकचेतनाशोभायात्रायाः अङ्गभूततया नागरिकाणां मध्ये प्रासङ्गिकं कमपि विषयमादाय संस्कृते वीथीनाटकं सामूहिकरूपेण करणीयम्।

2. विशिष्टशिक्षणसंस्था/गुरुकुलसन्दर्शनम् - 10 अङ्काः

परिसरे समीपवर्तिनां (अधिकतमं पञ्चशतकिलोमीटरपरिमितानां) संस्कृतस्य विशिष्टशिक्षणसंस्थानां निरीक्षणं पर्यवेक्षणं च विधाय दशपृष्ठात्मकं प्रतिवेदनं सत्रार्द्धस्य द्वितीयमासे सम्बद्धप्राध्यापकेभ्यः समर्पणीयम्।

3. विद्यालयाभिलेखानां सन्नाहः - 10 अङ्काः

छात्राणां संचयीयाभिलेखस्य (Cumulative Records) प्रारूपनिर्मितिः, छात्रोपस्थितिपंजिकायाः स्वरूपनिर्मितिः, अध्यापकोपस्थितिपंजिकायाः प्रारूपनिर्मितिः, छात्रकोषशुल्कादिसम्बद्धानाम् अभिलेखानां प्रारूपनिर्मितिश्चेति। एतत् सम्बद्धं दशपृष्ठात्मकं प्रतिवेदनं सत्रार्द्धस्य तृतीयमासे सम्बद्धप्राध्यापकेभ्यः समर्पणीयम्।

4. वाग्वर्धिनीपरिषद् 10 अङ्काः

5. संगोष्ठी 10 अङ्काः

प्रतिसप्ताहं कमप्येकं शास्त्रीयविषयं स्वीकृत्य समेषां प्रतिभागिता परीक्षणं च।
शिक्षासमस्याः आदाय आसत्रं त्रिवारं विभागीयस्तरे सङ्गोष्ठी प्रशिक्षणार्थिभिः समायोजनीया। गतिविधिः सप्ततः अष्टपर्यन्तं (7-8) सत्रार्द्धस्य चतुर्थे मासे समायोज्य मूल्याङ्कनं च विधाय सम्बद्धप्राध्यापकाः विद्याशाखायाः अध्यक्षाय परिणामान् समर्पयिष्यन्ति।

शैक्षणिकगतिविधयः

श्रेयोऽङ्काः- 02

पूर्णाङ्काः - 50

1. विविधशारीरिक-बौद्धिकक्रीडानाम् आयोजनम् - अङ्काः - 25

परिसरे सत्रार्द्धकाले विविधानां क्रीडास्पर्धानां/सांस्कृतिकस्पर्धानां/साहित्यिकस्पर्धानाम् आयोजनं तेषु प्रतिभागिरूपेण आयोजकरूपेण च भागग्रहणं विधाय सम्बद्धप्राध्यापकः तेषां मूल्याङ्कनं फलाङ्कनं च सत्रार्द्धस्य तृतीयसप्ताहे शिक्षाशास्त्रविद्याशाखाध्यक्षाय समर्पयिष्यति।

2. NSS/ स्काउटिंग-गाइडिंग प्रभृतिविविधगतिविधीनाम् आयोजनम् - अङ्काः - 25

परिसरे राष्ट्रियसेवायोजनायाः 'स्काउटगाइड' इत्येतस्य 'मास्टर्स' 'गाइड्स कैप्टन' इति दशदिवसीयप्रशिक्षणशिविरस्य च आयोजनं विधाय सञ्चालनानन्तरं सम्बद्धप्राध्यापकाः गतिविधीनां मूल्याङ्कनपुरस्सरं फलाङ्कनं विद्याशाखाध्यक्षाय सत्रार्द्धस्य चतुर्थे मासे समर्पयिष्यति।

सततसमग्र-मूल्याङ्कनाङ्कस्य निर्देशाः/

(Instructions for Continuous and Comprehensive Evaluation (CCE) Marks)

1.प्रदत्तकार्यम्- 10 अङ्काः
2.आन्तरिकपरीक्षणम्- 10 अङ्काः
3.विडियोरिकार्डिंग- 10 अङ्काः
4. संगोष्ठी/वाद-विवादः/आशुभाषणम् -10

आहत्य- 40 अङ्काः